

M. T. R. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. Ref.
Ser.

1088

Title: *M. T. R. Sorhani*

Com. on the Work of Sindhi

1085

Complete

	: Mita Bhasani - Commentary	Title
	: The Work of Sivadiya	Author
	: Madhav Saraswati	Editor
810	: Samvat 1606	Year, Vols.
	:	Publisher
1085	: Mulundi	Remarks
		Serial

॥ ज्ञानमः ॥ वेदांतविज्ञानमुनिस्त्रिताप्येवोपाचारिभ्यो यमः ॥
 ॥ नान्यो मधिगम्यमानं वेदमाहवांसदुःखं विवेकादीन्मसुखमाध्यात्मसंस्तुता ॥
 दिव्यवातपीकांकारातिमितनाषिणी ॥ विविष्टविष्टाचारानुमितश्रुतिबोधितकर्तव्यताकं कर्तव्यविष्टविष्ट
 तं परमेश्वरनमस्कारलक्षणमंगलमाचरन्त्रयार्थविषयप्रयोजनादिदर्शयति ॥ इतव इति ॥ नूनमसु
 खं मंगलाचरणं फलप्रमाणा यो रत्नावाद्येकमिति खताना फलं तावत्कर्तव्यविषयविष्टधंस एव व
 वतीति ॥ ननु नीष्टसमाप्तिः तत्र मंगलस्यावयव्यतिरिक्तानां व्यभिचारात् ॥ इतमंगलकादंबर्यादो समा
 कृत्वा तावत्सातपिमंगलप्रमत्तनास्तिकावृत्तितकर्मसमाप्तेः विष्टधंस उन्निवं ॥ यावन्मंगलविष्टसांगा का
 राता विष्टधंसकामानां तादृशाचारानुमितश्रुत्या विष्टधंसकामो नमस्काराद्याचारद्वित्येवं रूपयामं
 गले विष्टधंसयोः कार्यकारणभावबोधननाव्यभिचारात् ॥ समाप्तिस्तु ॥ प्रतियोगिकद्वयविष्टधंसस
 त्तालाकावगतस्वकारणादवयवाकारोपागनावयवधंससदृष्टिः स्वकारणा इवती ॥

कचिन्मस्यनावो विष्टधंसस्य तावन्तरात्पन्नविष्टांतरा इति ॥ नास्तिकावृत्तितकर्मसमाप्तेः सुजनाते ॥
 रादुवरीमानविष्टांतरात् ॥ प्रमाणं ॥ नमस्कारो वेदबोधितकर्तव्यताकः ॥ नालो जिकवि ॥
 जानविष्टाचारलियतात् ॥ दृशदिवत् ॥ नमस्यार्थः ॥ वेदेन बोधिता कर्तव्यतायस्य सतथा ॥
 शेषादिनाषेति कप्रत्ययः ॥ निविष्टसमाप्तितामो नमस्कारो चरिदित्याचारानुमिते ॥
 देन कर्तव्यता बोधनदृष्टिसाध्यायः ॥ नचेवं समाहरेत्कामान्मंगलफलयापत्ति ॥
 शेषरिति चेन्न ॥ ननु हातविष्टधंसविष्टधंसबुद्धिरिति न्यायेन निर्विष्टपदवाच्यविष्टांतरा ॥
 वस्येव फलजाता इति ॥ ननु ॥ आचारविष्टधंसदिपुत्रे विष्टधंसवदनादौ व्यभिचारः ॥ विष्टधंस ॥
 नाम विष्टधंसदेवस्थानां ॥ तस्यापि बोध्याचारविषयचं वरिवर्ति ॥ ननु वेदबोधितकर्तव्यताकः ॥
 नतो विष्टधंस इति ॥ वेदप्रामाण्यान्युपगता शिष्टः ॥ तदाचारविष्टधंसवदनादौ नास्तीत्युक्तं ॥
 तिनव्यभिचारः ॥ एवं च विष्टधंसि जादीनां त्रिशंका व्यग्रया जने व्यभिचारः ॥ तस्यापि ॥

तन्ना

कवा

तत्र

शृणुयादविषयत्रेपि वेद बोधित कर्तव्यता वा ता॥ प्रत उक्तमविगीतेति॥ अविगीतो धर्मः
 शास्त्राविरुद्धः शिष्टानामाचार इत्यर्थः॥ विद्यामित्रादीनां त्रिशंको यथा जनादि उच्यते
 जीतमिति न्यन्ति चारः॥ अविगीतेत्याकृते शिष्टानां ज्ञानादेतदाचारविषयेनान्ति
 चारः॥ ज्ञानादेरगतः प्राप्तयेन वेद बोधित कर्तव्यता कवा ना वा ता॥ प्रत उक्तमवि
 किकेति॥ पालोकि कचं एहि कगोचर प्रमाणा विषय च॥ ज्ञानं प्रत्यक्ष सिद्धि मित्राति न
 तत्रान्ति चारः॥ अत्रौकि कवा सो अविगीतस्यासौ शिष्टाचारश्चेति समासः॥ आचारः
 प्रयत्नः तद्विषयवादिति हेतुः॥ दशादिः शिष्टाचारविषयो नवतिदशोऽपि स्मि
 मां स्यात्सर्वगता मो यज्ञे तेत्यादिव वेद बोधित कर्तव्यता को नवति तद्वन्न सस्कारोऽपि व्या
 क्षिप्त कर्म निविशिष्ट हेतु मवा द्वेद बोधित कर्तव्यता क इति प्रमाणाः॥ प्रतः
 प्रमाणा फल यो सत्त्वान्मंजला जरा तां युक्तमेवेति मन्त्रातदावरति ग्रंथकारः॥

२

हेतव इति॥ शं नवेन मइत्यन्वयः॥ नमः स्वस्तीत्यादिना चतुर्थी॥ शं सुखं नवत्यस्यादिति युक्तं॥ धिक्
 स्रक्चंदनवनितादेः नमिस्कारः॥ कतः स्यात्तने चर स्यात्॥ प्रत उक्तं गुरुव इति हिताहित प्राप्तिरुक्तं
 रिहा रोपदेष्टा गुरुस्तस्या इत्यर्थः॥ सजादेरचेतनचेन गुरुत्वात्तावान्न तस्य नमस्कारः॥ अत्रौ
 गुरुचे हेतुमाह विद्यानां प्रभव इति॥ विद्याशब्दो विद ज्ञाने इत्यस्या संज्ञायां समजनिरुपाये
 षद निपतमनविदपुत्र शीङ् नृजि एण्डति सूत्रेण क्यपुं प्रत्ययां तो ज्ञानवचनः॥ तेन त प्रमाणा
 दुत्पादकानि विद्या स्थानानि ज्ञाते॥ तानि तु पुराणानां यमांसां धर्मशास्त्रां गमिनिता विद्या वि
 दास्थानानि विद्यानां धर्मस्थानां चतुर्दश॥ आधुर्वेदो धनुर्वेदो जाधर्वो वायुशास्त्राकं॥ नवत
 स्मृत्युक्ता नि॥ विद्या स्थानानां प्रभुत्वं तद्वद्वै विद्या वक्तुं कुरुवमिति यः॥ विद्या नं ननु के
 प्रनवे गुरुवे शं नवेन मइत्युक्तेऽपि न विवक्षिते चर नमस्कार सिद्धिः॥ योगिनां मुनीनां धूमवा
 न कतिपय विद्या स्थानवक्तुं गुरुत्वं संभवति यतः॥ प्रत उक्तं सवेति॥ सवेति
 शातस्या

पुनः

स्थाना

व्यानां प्रभुत्वं न वक्तुं च मां ॥ किं तु स्वतंत्रवक्तुं ॥ मुनीनां गुणपूर्वकं चातनस्वतंत्रवक्तुं
नमिति ॥ परमेश्वरस्यायं नमस्कृत्यो नान्यस्येति सिद्धं ॥ एतन्नु सर्वेश्वरं वा व्युत्पन्ना एवेति
पक्षमात्रिण्यव्याख्यायि विप्रसंशोदु संज्ञायामिति सूत्रेण पितृदि-पद्विति व
निक्रिनापि पितृदुःशं नुरित्यादिरूपसिद्धयं ॥ प्रसंज्ञायां दुःप्रत्ययविधाना
त्रशं नुशब्दोपयोगिको व्याख्यातः ॥ अथ पुराणप्रसिद्धिबलात् नुशब्दः परमेश्वरे
रुठइति पक्षमात्रित्येदमेव तद्व्याख्यायते ॥ शं नवे परमेश्वरशयनमः इत्यन्य
विव्याने परमेश्वर एव नमस्कृत्योः ॥ इति नः सर्वविद्यानां पितृसूत्रा समस्तवि
द्याभूते वस्योक्तं यावदिति सूत्रं यत्तस्य उक्तं एव ॥ प्रज्ञवे सर्वविद्यानां पितृ
सर्वविद्यानां प्रभुत्वं तस्मात्प्रज्ञतंत्रप्रज्ञेति यावत्तत्र परमेश्व
रस्य उक्तं ॥ ॥ कति

m

पृथग्विद्यावक्तुं च मां न वक्तुं च मां ॥ किं तु स्वतंत्रवक्तुं ॥ मुनीनां गुणपूर्वकं चातनस्वतंत्रवक्तुं
नमिति ॥ परमेश्वरस्यायं नमस्कृत्यो नान्यस्येति सिद्धं ॥ एतन्नु सर्वेश्वरं वा व्युत्पन्ना एवेति
पक्षमात्रिण्यव्याख्यायि विप्रसंशोदु संज्ञायामिति सूत्रेण पितृदि-पद्विति व
निक्रिनापि पितृदुःशं नुरित्यादिरूपसिद्धयं ॥ प्रसंज्ञायां दुःप्रत्ययविधाना
त्रशं नुशब्दोपयोगिको व्याख्यातः ॥ अथ पुराणप्रसिद्धिबलात् नुशब्दः परमेश्वरे
रुठइति पक्षमात्रित्येदमेव तद्व्याख्यायते ॥ शं नवे परमेश्वरशयनमः इत्यन्य
विव्याने परमेश्वर एव नमस्कृत्योः ॥ इति नः सर्वविद्यानां पितृसूत्रा समस्तवि
द्याभूते वस्योक्तं यावदिति सूत्रं यत्तस्य उक्तं एव ॥ प्रज्ञवे सर्वविद्यानां पितृ
सर्वविद्यानां प्रभुत्वं तस्मात्प्रज्ञतंत्रप्रज्ञेति यावत्तत्र परमेश्व
रस्य उक्तं ॥ ॥ कति

नुमितिजनकचंद्रष्टं॥ केवलव्यतिरेकिणितुसहेतुकचा-नावकादाविक्रया-नावयोर्वाप्तिः॥
 कादाविक्रयस्य पक्षधर्मता॥ अतो व्याप्तिपक्षधर्मताविशिष्टां जिगस्य नास्तीति कथं तदुक्तं
 अप्यव्यतिरेकव्याप्तिमत्रयान्यव्यतिरेकिक्तकेवलव्यतिरेकिणोऽपि-मन्वयव्याप्तिरनुमा-
 यतइति मन्वयेतद्विदितप्रदर्शनेन विव्यतिरेकप्रदर्शनादप्राप्तकाजता॥ अपव्यवजिपयसिवा
 वनमप्राप्तकाजतेति सूत्रेऽवयवशब्दस्योपलक्षणात्तया तदव्यविपर्ययस्य पितया-यादिति
 अतो न व्यतिरेकी प्रमाणा मिति चेत्॥ मैवं संस्थाः॥ केवलव्यतिरेकिण्यपि निरुपाधिकव्य-
 तिरेकसहचारेणान्यव्याप्तिमनुमायतद्विशिष्टस्य हेतुर्गमिकतां जीकारात्॥ नववायं
 निरुपाधिकसहचारव्याप्त्योरेकचातुक्यं तेन तदनुमानमुक्तं॥ आत्मा स यदोषात्
 तैरिति॥ तयोर्नैदात्॥ तथाहि॥ उनयोः सामानाधिकरण्यं सहचारः॥ साधनसामाना-
 तंता-नावप्रतियोजि सावर्धहेतोर्वाप्तिरिति॥ अतो नाप्यप्राप्तकाजता॥ पुनः

४

व्याप्तिरेव प्रथमं प्रदर्शनात् नान्यप्रमाणं नन्वनावयोः सहचारेणान्यव्याप्तिरनुमानेति
 प्रसंगः॥ धूमवह्निसहचारेण ब्रह्मपटयोरपि व्याप्तिमत्रप्रसंगादिति चेन्नैव॥ ययोरनाव-
 वयोः सहचारस्तत्प्रतियोजिनोरेव व्याप्तिरिति प्रतिषेधोपनुयोजिनावस्य नित्यामकथा
 नाव्यतिरेकसंशयस्य व्यतिरेकसहचारोदेव॥ ननु ब्रह्मपटादौ हेतुसाध्ययोः सचाद-
 न्यव्यतिरेकेणायंमकेवलव्यतिरेकी॥ अप्यसर्वस्य पक्षोक्तत्वेन पक्षातिरिक्तस्य
 पक्षा-नावानन्वयव्यतिरेकीवमिति मनुषेतदपि नानिश्चितसाध्यवतो हि सपक्षवैत-
 तुपक्षातिरिक्तत्वे सत्यपि जौरेवैतव्यार्थचात्॥ तथा च किरणवलीकारः॥ पृथिवी
 प्रकरणे सवपक्षे-साहस्यमसमस्तपृथिव्या इतरत्रैव साध्यो ब्रह्मपट इव दृष्टांतोऽस्तु॥ किं
 व्यतिरेकिणोति॥ अतो-मन्वयव्यतिरेकिवमैवाप्येति चेत्॥ सत्यमाह नवान्न तथापि
 मन्वयव्याप्तिव्यतिरेकव्याप्त्योरेपि गमिकतावधारणादन्यव्यप्रतिसंधाने

संज्ञा
नमि
संज्ञा
संज्ञा
य
वि
दृष्टं
गोच

अतिरेकप्रयोगसंज्ञात्। यद्वाप्यतिरिक्त एव स पक्ष इति मतमाश्रित्यायं प्रयोगो
 दृष्टव्यः॥ बहुवादीसंमतान्प्रमाणवतो जितवस्थापिन्याय्यं चात्॥ अतः हस्मा आयकी
 त्रिवलिजंते। आस्तां तावत्सु हृदुपदेशो अतिरेकनुमानं निवृट्टिमिति॥ ७॥ अथ वा सहे
 उक्तमिति साध्यस्थाने सर्वविद्वेत्तुकमिति कर्तव्यं। तथा चेन्नान्यथिचाशं का॥ नन्वत्रस
 र्वविद्वेत्तुकस्याप्रसिद्धाप्रसिद्धविशेषणः पक्षः को दोष इति चेत् अयं दोषः अतिरेकि
 तिसाध्यप्रसिद्धौ तन्निरूपणाधीनासाध्यतावसाधनाभावयोः अपि न निरूप्येतासा
 ध्यसामान्याज्ञानाभावेन पक्षे साध्यसंदेहानुत्पत्तौ संदिग्धसाध्यवतः पक्षस्य अना
 वापत्तिः॥ तथा साध्यलक्षणे विशेषणज्ञानाभावासाध्यविशेषणकपक्षविशे
 षकानुमित्यनुत्पत्तिः॥ विशेषणज्ञानकारणाभावात् तथा चाप्रसिद्धविशेषणत्वे
 दोषत्रयं व्याप्यतिरूपणाद्याप्यचासिद्धिः। पक्षानिरूपणादास्यया सिद्धिः। अनुमि

त्यनुदयाद्वाधमेति। तस्मात्सर्वविद्वेत्तुकव्यस्यप्रसिद्धिर्गोच्येति चेत्॥ सत्यां॥ प्रस्यत्र
 पिसामान्यतः प्रसिद्धिः। तथा हि॥ किंचिद्ब्रूहेत्तुकत्वं पक्षे तु कव्यतिरिक्तनिष्ठात्वं तावत् प्रजा
 प्रतियोगि अतिरेकि धर्मत्रादृष्टत्वादिवत्॥ प्रमेशवादि व्यञ्जितारत्नारण्यव्यतिरेकीत्यनप्रि
 त्तं॥ आकाशादिनिष्ठात्वं तान्नावप्रतियोगितया सिद्धसाधने वारणा यः पक्षे तु कव्यतिरिक्तनिष्ठा
 त्वं तान्नावविशेषणं॥ तथा यकिंचिद्ब्रूहेत्तुकत्वं यतो आवर्तते तदेव सर्वज्ञे हेतुं प्रसिद्धं॥ तद्वैसंगा
 जत्वा पक्षे वा तत्र केवलव्यतिरेकिणा तद्विशेषतः साध्यते इति नाप्रसिद्धविशेषणः पक्षः॥ तस्मात्प्रसिद्धा
 जगतां हेतव इति नेने स्रसाधकं व्यतिरेकनुमानमस्त्विति॥ यद्वा नेनान्यव्यतिरेकनुमानधार
 मेवास्तु चत्ता तथा हि जिरिदी वृत्तिनोऽं कुराः सकृत्का कार्यवा दूटवत्॥ नन्वयंसंदिग्धाने साध्य
 कांतिकः॥ किंवादीसंदिग्धसाध्यवतिहेतोर्यत्रात्मानं निश्चितसाध्यवतिहेतुसंदेहे संदिग्धाने ध्वजे
 कांतिकता॥ अत्र यसाध्यस्यैव संदेहो वा न हेतारिति जायं। हेतुः साध्यभावज्ञातान् दृष्टं

विवर ४

नगोव

मिती

वेति संदेहं संदिश्याने कांतिना॥ सवसंदेहः साध्यानाववतिहे उ संदेहो देतु मतिवासाध्या
देहात् तदत्र किंवा दो का यत्रिहे तो निश्चये विसाध्या संदेहो देतोः साध्यानाववका मित्र संदेहो
लोवा किंचेदं सकटकचं कत्रा सह वर्तमानं वा कटजं यत्रं वा नो न्यथा सिद्ध साधनात्
तथा हि जीवनां विभुत्वेनां कुराणां तिः सह वर्तमानात् जो जका दष्ट जन्मने न जीव जन्मना
सिद्ध साधनं॥ प्रपौपादान जो वरा परोक्षज्ञानविकीर्णति मज्ज न्यत्रं सकटयं॥ उपादानं
समवायिकारणं तज्जो वरो विषयो शासां प्रपेक्षा परोक्षज्ञानविकीर्णतीनां तास्तथा हि
दमस्योपादानमिति लिगाद्यजन्मज्ञानमपरोक्षं इदं करिष्यामि तिकुमु मिहाविकीर्णतिः
यत्नः॥ एता यस्यासौ तद्धान्ते न जन्ममिति विवक्षितं रतज्ञानास्य दधाना मिति चेन्न सिद्ध
साधनमिति चेत्तामिवां॥ ७ सिद्ध साधनं चादेवा॥ प्रस्मदाद्यपरोक्षज्ञानादेरपि प्रदृष्टद्वारां
ऊच्युपादानं जो वरात् तत्था हि इष्ट साधनं ब्रह्मज्ञानस्य परोक्षं योपयोगादि साधनं

वादि प्रदृष्टि विषयो परोक्षज्ञानमस्येवा॥ ततस्तत्र विकीर्णप्रियत्रौ ततो ग्यागादिना प्रदृष्टं जा
यते तेन च जोजका दष्टेन ततदुपादानं सहितेनां कुरादि जन्मते॥ प्रतो स्मदादिनेव सिद्ध साधनमि
ति दुष्टमिदं मनुमानमिति चेत्तामैवं वादीः॥ न ताव संदिश्याने कांतिनाः साध्या संदेहवति निश्चि
तस्य हेतोस्तथा ज्ञानावां॥ प्रमथाय वेष्णं हे नानां पक्षे संदिश्या साध्या नति वृत्ते दुष्ट प्रसंगा
त् तत्था च सकला नुमानोक्तेः॥ प्रतएव सिद्धांतप्रवाणिनि हि पक्षे पक्षत्रु जे वा यजिना
समदृष्टि॥ प्रपि पक्षपक्षविरिक्तव्यादो का यत्रिहे २ तोः सकटकचै न सह व्याप्य वधार
तात्वा॥ सवहेतुः किंवा दो पक्ष समे कुरे पक्षे च वर्तमानः सममेवो न यत्र साध्या साधय
ति निश्चित व्याप्तेहेतोः संदिश्या साध्या वति वर्तमानस्य साध्या सकटकच नियमात् सकटकचं चे
दं विवक्षितं प्रदृष्टद्वारकोपादानं जो वरा परोक्षज्ञानविकीर्णति मज्ज न्यत्रं मिति प्रदृष्टं
धर्माध्यामे द्वारं वा पारो न विद्यते यासां ता प्रदृष्टद्वारिका प्रदृष्टद्वारिका खता उपादानं जो व

नित्यं

७
नित्यं कृत्वा नविकीर्णतयश्च तद्वर्तमानं संकटकचमिष्यः ॥ तथा च नास्मदादिना सिद्धिमा
धनं ॥ अस्मत्कृत्वा नविकीर्णतयानां ॥ अदृष्टद्वारं विना उपादानगोचरं नावेन ॥ अदृष्टा
द्वारकृत्वा नावात् नोक्तज्ञानं ॥ अदृष्टद्वारा हेतुः कर्तुं शक्तिं नविकीर्णतयानां शरीरं च दृष्टि
रा तथा च नादृष्टाद्वारविशेषणेन नोक्तज्ञानं चेति वारिते कर्तुं ज्ञानं चेन पर्यवस्यदीष्ट
कर्मिष्य ज्ञानं चेव सिद्धति ॥ अतो नदोष इति सिद्धं ॥ ननु तथापि धनं सस्य कार्यं चेऽपि उपा
दानकारणात् नावेन तज्जोचरज्ञानादिमत्तो नावात्तज्ज्ञानं नास्तीति हेतुरनेकां तिक
इति चेत्तुमिवं प्रागभावप्रतियोगिचे सति समवेतयादिति हेतुर्थस्य विवक्षितत्वात्
तदर्थं संक्षेपः ॥ अंकुश ॥ अदृष्टाद्वारकोपादानगोचरपरोक्तज्ञानविकीर्णतयानां
न्याः प्रागभावप्रतियोगिचे सति समवेतत्वात् यदुक्तसाधनं तदुक्तसाध्यं यथाप्रा
ट इत्युपरम्यते विस्तारः ॥ ॥ जगमेवेति ॥ एवकारः कास्य वावा ॥ अथ

वे३

थानामने कार्यन्नातथा जायमर्थः समस्तस्य कार्यस्य हेतुः परमेश्वरः ॥ ननु कृत्वा
दिवकतिपय कार्यस्येति ॥ बहुवचनस्यापि कृत्वा जलधिकरणन्यायेन त्रिचेनापि
संज्ञे वात् ॥ अथवा एवकारो निनक्रमः ॥ हेतव इति ॥ तत्र जायोगान्ययोगवत्तदर्थः ज
गतां हेतुर्ब्रह्मरूपसंघावर्तते ननु कदाचिन्नास्तीति एवं च कति कौसर्वज्ञो जगद्धेतुः क
पितादिविद्ययादिहेतुर्हिरण्यगर्भ एव स्वतंत्रो जगद्धेतुः ॥ प्रथमं जगद्धेतुः रिवादिमतानि नि
राकारि प्रतापदाहेतव एव निमित्तकारणाणि चानुवेदंति बहुपादानकारणमपीति क
चित्ता उपादानत्वे कार्यस्यापि सवेतनत्रप्रसंगादिति संसारस्थितिहेतुचेनापि पर
मेश्वरः सिध्यतीति प्रमाणांतरं तद्बहुवचनं सत्यनायासं संसारसंविसेतव इति ॥ संसा
र एकविंशतिदुखैर्बन्धः सजासर्वो दुस्तरत्वात् ॥ अनादिचेनागाधत्वात् तस्य सेतवे
न ॥ अथवा सेतुर्जलादेश्चरस्तथा संसारिणं जगतामाधारः स्थितिहेतुर्विद्यया

नेदाय ६१

सर्वं सेतु विधरणां लोकानामसंबन्धेति श्रुतेः। सेतु शब्देनात्र सेतुगतं विधारकचं ल
 क्षते। प्रयोगस्तु॥ जगतां मूर्तिः साक्षात्परं परमं वा प्रयत्नसाध्यावृत्तिचात्। जगत्तत्त्व
 जशरीरतद्वदनममांसवदित्येदां। एतच्छास्त्रप्रतिपाद्यमोक्षकारणत्वेनेष्वरं दर्श
 यन्मोक्षप्रयोजनं शास्त्रस्य दर्शयति। संशारेति। संसारार्थविषयः दुःखसमुद्भूतस्य से
 तुपारप्रापकः यथा सेतुः पारवारवती पारं प्रापयति। तथा मयं स्वरोपि संसारपा
 रस्य मोक्षं प्रापक इत्यर्थः। एवं मनोवाक्यकर्मभिः क्रियमाणत्रिविधप्रज्ञावावक
 णं मंगलाचरणं शिष्यशिक्षायेत्येति बध्नन्मंगलाचरणव्याजेनार्थद्विषयप्रयोज
 नसंबन्धधिकारिणः समस्तक्षिप्तता। ज्ञातार्थं ज्ञातसंबन्धं शीघ्रं ज्ञातवतीति॥ शास्त्रादिनेन
 वक्तव्यसंबन्धः सप्रयोजनः इति न्यायेन मोक्षदृष्टां सुखप्रवृत्तयेत्येतादौ प्रबुद्धबन्धवृत्त
 यस्यावश्यं वाच्यता। तदुच्यते कारणदशास्तस्येदं प्रकरणं॥ प्रस्तुतदीयानुबन्ध

वृत्तयेनैव प्रस्थापितद्वयं तत्रैपरमेष्ठशे महान् विषयः मोक्षस्य महत्प्रयोजनं पदार्थ
 प्रवृत्तं रविषया। तत्र ज्ञानमवांतरप्रयोजनं विषयशास्त्रयोः प्रतिपाद्यप्रतिपादकत्वा
 त्संबन्धः॥ विषयप्रयोजनो विषयविषयाभावः। शास्त्रप्रयोजनयोः साधसाध
 नभावः॥ प्रयोजनकार्मधिकारीति॥ नन्वेवं शास्त्रप्रकरणयोः कोनेदइति चेत्तु शा
 स्त्रैकदेशसंबन्धं शास्त्रकार्यतिरेकितं प्रादुःप्रकरणं नाम ग्रंथेदं विपश्चितम्
 ति॥ अहं राकतोनेदः॥ बाजबोधनं चावांतरप्रयोजनमिति सर्वं विशदं॥ प्रपे
 दानां विविधितं ग्रंथमारभ्याः पदार्थसामान्यस्वरूपतो निदिशति। प्रमिति विष
 यपदार्थः इति॥ ॥ पदार्थइति सामान्येनोद्देशः। तेषां स्वरूपं प्रमिति विषया
 इति॥ प्रमितियुक्तार्थज्ञानं तस्य विषया प्रमेया इत्यर्थः॥ प्रमेयत्रमेव पदार्थ

इति

यस्य प्रवृत्तिनिमित्तमित्यनेन दक्षिताननुप्रमिति विषयवपदार्थसामानाजक्षणां॥
 केवलावयिजेन प्रमेयवत्स्य जक्षणांयोगात् केवलावयिरे कीहे उविशेषो जक्षणांमिति
 तद्वत्तत्वात्स्या निष्प्रमाणान्नान्नव्यापिन्नमविषयो व्यावृत्तौ स्याति चेत्ताना तस्या
 पिकदाचिन्प्रमेयत्वात् मुक्तिर्वीरजतं वा तादात्म्यं तारुतवसं सगेवा न्नमविषयः तेस
 वेप्रमेया एवा प्रमाविषयो न नवतीति चेत्ताना हि पदार्थानामपि स्मृतिविषयता
 समये पदार्थोपपत्तिः॥ कदाचित्ते प्रमेया एवेति न्नमविषयो पित किं तस्य
 वत्तुं च किं जापदार्थं शब्दो योगिको वा रैडिं जा॥ प्रायेन्नमविषयस्यापि पदार्थो
 यत्रात्र द्यावत्तनमयुक्तं स्यात्॥ जक्षणेन हि जक्षणादप्य द्यावत्तनमनु जक्षमेव
 न्नमविषयश्च पदार्थं शब्दवाच्यत्वात् जक्ष एव न द्वितीयः॥ सुदिदिसप्रपदाध्यामेवेति चेत्
 वन्नमस्यापि विषयः॥ न्नमप्याप्याख्या तन्नुपपत्तेः॥ न्नमत्र सदेव न्नमत्र दो

वाच्यंतीति न्नमप्याख्यातिः॥ नद्यावद्वितीयपक्षेपिसप्रपदार्थो न्नमविषय इति तस्या
 पि जक्षणात्त द्यावत्तनमपूर्वमेव जक्षयमेव प्रमेयवत्तुति रे किं धर्म इति वदतो वि
 शेष्टिकस्यापसिद्धांत स्यात्॥ प्राकणद मुनेर्यथावत् प्रमेयत्वात्तिधेयत्वादिधर्मः कीव
 ज्ञानव्यातिसिद्धांत प्रवादस्य प्रतायमानत्वात् ननु ग्रंथकार एव पदार्थसामानाज
 क्षणां रैडिं मिति वक्षति॥ न्नमस्मदिरोध इति चेत्ताना तत्र हितस्य गतिवक्ष्यामः॥
 ननु न्नमविषयस्यापि प्रमाविषयत्वे न्नमत्र प्रसिद्धिरिति चेत्ताना एण्डा इदं वक्ष्य
 त्वयोर्वधिकरणयो रिदं रत्तमिति सामानाधिकरण्येन विषयीकरणत्वाच्च
 करणप्रकारकत्वेन न्नमवमिति ततस्तत्प्रवृत्तिनिमित्तार्थं केनं स्वरूपकण
 नं चेति स्मृत्तमिति॥ केते पदार्थः कियंत इति जिज्ञासाया माहृते चेति ते पदार्थः
 सप्रेवेति संबन्धः॥ इदमप्यसर्वपदार्थधरत्वेन समवायिकारणत्वेन प्राध

नितना

खि

१०

मात्प्रयममुदेशः॥ गुणजाती यस्य सर्वद्वयवृत्तिरादुप्युत्तरक एमेवोत्पन्नत्वेनाति
 सान्निध्यवृत्तगुणस्य तदानंतं यी कर्मजातीयस्य तद्विपरीत्या जात्या धारया तदानंतं
 यी सामान्यस्यानुवृत्तत्वेन त्रितयगतत्वेन तद्विषयत्वात् तदानंतं यी विशेषस्य समवेतत्वा
 सामान्यप्रतियोगिवाच्यतदानंतं यी एतेषां संबंधत्वेन समवायस्य तदानंतं यी ष संवि
 धीन निरूपणत्वेनाजात्यस्य तदानंतं यी प्रिति उद्देशः ॥ एतमुत्तरात्पूहनीयं विस्तरय
 नातिप्रयोजनत्वाच्च नोपपन्न इति ॥ एवकारेण योग्यवच्छेदार्थः ॥ अत्रैतावदस्येव न
 नूनमिति तावदायागवच्छेदः ॥ अस्यात्र संवधानास्तीत्यन्यायागवच्छेदः तथा वशं स्वपात्रु
 रएवतिवत्पदार्थाः सप्तैवतिवचनव्याख्यायां विवक्षितसंगतएवकारस्तदा न्ययोगं वावच्छे
 यदातु पांर्थवधनुर्धर इति वत्सपैवपदार्था इति विशेषसंगतएवकारस्तदा न्ययोगं वावच्छे
 नत्ति इत्युक्त्यवच्छेदसिद्धिरिति निवृत्तरेण न वति ॥ एवमत्रैवकारो द्रष्टव्यः ॥

दुर्

विशे
वेन

१०

लक्षणम्

त्रैवेतिवकारे जिज्ञासानि वृत्त्यर्थः ॥ संख्याशब्दो विनागसिद्धामेव संख्यां स्पष्टयति ॥ इत्या
 संख्यपरिधेः ॥ तत्रेति ॥ तत्र सप्तसु मध्य इत्यर्थः ॥ गुणान्वितं तत् ॥ गुणास्त्विति ॥ तुरादृश
 पूर्वविच्छेदो तनार्थः ॥ गुणेषु यद्यपि गुणानंगीकाराच्च त्रैविशतिरित्युक्तं ॥ तथापि
 संख्यागुणयोरेकार्थसमवायसंबंधमदुपचारेण तत्र संख्या व्यवहार इति न दोषः ॥ एवम
 अपि ॥ कर्मणि विशेषतः निश्चितिकर्मणीति ॥ ननु संयोगविनागपरंपराव्यतिरेके
 ण कर्मविनपश्याम इति चेत् न ह्ययं स्थाणोरपराधो यद्येनं मं धेन पश्यतीति ॥ अत्र
 वमाकारेण संयोगादिविलक्षणप्रत्ययसर्वजनीनत्वात् न वेदं प्रत्यक्षमिति चेत् तत्राप्यनु
 भव एवोत्तरं वचनं साक्षात् करोमिति ॥ अनुचवात् ॥ त्रमणरेचनस्य दनमनो नमना नांगमने
 तत्र विनागधाराणां नुपपत्तिः ॥ संख्यात्रोपचारिकी संख्या कर्मणोरेकद्वयाश्रितत्वां सामान्य
 त्रेधमविविनक्ति सामान्यं चेति ॥ विशेषाणां विनागात्तावेहेतुमाह ॥ विशेषास्त्विति ॥ अनंता

रुवा
रि

प्रसंख्याताः तत्र हेतुः यावन्नित्यद्वयवृत्तिवदिति यावन्नित्यद्वयवृत्तिगगनादिपञ्चकंच
 धाः उर्विपरमाणावः तत्र वृत्तिरेषांतेषां जावस्तचं ~~सं~~ तस्मात् नित्यद्वयाणां प्रसंख्यातत्वात्
 दास्रिताविशेषाः प्रपन्नतादित्यपीन न नित्यगुणेषु विशेषाः किमिति नान्युपेयंते जाया
 ११. तद्यादृत्तिसंज्ञावत्ता न्युपगमद्विचैतुं ततश्चिज्ञातिगुणक्रियान्निर्निपद्वयाणामपि व्या
 दृत्तिसंज्ञावत्ता न्युपगमोयुक्तः । प्रपादव्येते प्रपुपेयंते तर्हि गुणेषु न्युपेयं
 तामिति चेत्तामिवा नित्यगुणहिजलपरिमाणादिगता रूपादयस्तेषां च व्यावर्तकारूपता
 वांतरसु ~~सं~~ कृतमवा दयः संज्ञवन्ति । प्रवांतरजातीयव्यक्तिष्वपि विशेषमिति प्रय विशेष
 रूपांश्चावृत्तिः संज्ञवन्ति गगनकाजयोश्च परस्परं मुक्तात्मनां वप्रियो मनसां चेतरेतरा
 दृत्तिविशेषपदार्थविना योगिनां न संज्ञवन्ति । सत्ता परमाणुप्रपिसत्ताद्वयवृत्तिवृत्ति
 दव्यतिरिक्ता वांतरजातेरजावातेष्वपि समानजातिगुणकर्मसुमिचो व्यावृत्तिबुद्धेर्वि १

३२
 षेपदार्थविना प्रसंज्ञावत्ता न्युपगमसिद्धिः । कृतः परमाणुषु नावांतरजातिरिचैत्ता
 मृणु ॥ परमाणुवृत्तिजातेरव्यक्तकार्यवृत्तिदर्शनात्पृथिवीवादिबन्सापि जातिवृत्तिदा
 वपिवर्तते तातथा च नावांतरजातिवृत्तिप्रतिस्मान्नित्यद्वयेष्वेव विशेषपदार्थगीकारेना
 न्यत्रानित्येष्टिसाधूक्तं यावन्नित्यद्वयवृत्तिवदिति । समवायविजागानावेहेतु
 माह । समवायश्चेक एवेति । इह नंतु पुपटसदृशपटोक्तोक्तं च जनं पटचंद्रेत्यादिद्वय
 गुणकर्मजातिप्रत्ययाः विशेषणविशेष्यसंबंधनिमित्ताः । बाधिते ह प्रत्ययवावृ
 हजं डे बदरमिति प्रत्ययवत् । इत्यनुमानेन जाववतर्कसनायेन एक एव सिध्तिः । एके
 निवसर्वत्रव्यवहारोपपत्तौ तदनेककल्पनायां जोरवादितिसमवायिकत्वसिद्धिः ॥ ७
 प्रजावंविजज्ञते ॥ ॥ प्र० जावस्त्विति । इह पटो न विष्णुतात्प्रजागनावः प्रतीयते
 सनष्ट इति प्रधंसः । पटो न नवतीत्यन्यानावः प्रतियोगिसमवायिव्यतिरिक्ते

नित्यं जकवा
 तादिसि
 रूपा
 द्विवा
 इह पटवि
 ता
 हि
 शा
 मानं
 इव

इहवयेनासात्मादिनिषेधान्नेकाजिकोर्ध्वतात्रायेः संप्रतिष्टुष्टिर्वीष्टुष्टकरोतिष्टुष्टिवातिपरमा
 लुसद्वावेप्रमाणं॥ नसरेणुः सावयवावयवाश्चः॥ तन्ममरुताधिकरणतातद्वदवन्तु॥ अणुक ३२
 स्यावयवेद्वाणुके सावयवेसतिसंवावयवः परमाणुः सोपिवेदनित्यः स्यात्तस्यापिहेतु
 परंपरानुसारेणैववस्था स्यात्तुपायानवधि कानेकावयवाश्चसर्वेकाद्यन्तुः स्यमिति
 पि मशकमातंगयोरनुव्यपरिमाणोपतिः॥ तस्यासर्वद्विवाकार्यविधित्तेननित्यः परमाणुः
 श्रितानिनिनित्यष्टुष्टिर्वीसिद्धिः॥ द्वाणुकमपिः प्रनेनेनसिध्तिरवमजेपिपरमाणुसाधनं
 श्रुवां॥ प्रनित्यायाः सौत्रेधमाह सापीति शरीरमिद्वियंविषयश्चरूपंस्वरूपंयस्या
 सातथापार्थिवशरीरादित्रयसिद्धौप्रमाणमाहशरीरमिति॥ गंधव्यंजकपदेनप्रमरीत
 चितो॥ ब्राह्मणपार्थिवंरूपादिषुमध्येगंधसौवव्यंजकद्वयव्यातावायूपनीतसुरनिचंपक
 गजवद्विनिब्राह्मणस्यपार्थिववै॥ ॥६॥ प्रपोपीतिवरुणलोकइत्यागमसिद्धमिति॥ ३२

५ प्रपोविनागपयति॥ १

षः॥ रसव्यंजकमिति रसनेंद्रियस्याप्यचेप्रमाणं रसनेंद्रियमाप्यंरूपादिषुमध्येरससौवव्यंजकवा
 तांलावदितिप्रयोगसिद्धिः॥ तेजोविनजेते तेजोपीति॥ तत्रापिः सादित्यलोकइत्यनंतरंपुराणादिसि
 द्धिमिति॥ प्रः॥ इद्विद्यंरूपं॥ व्यंजकमिमितिबहुं र्द्विद्यस्यतिज्ञससचेप्रमाणं॥ चक्षुःसौजसांरूपा
 दिषुमध्येरूपसौवव्यंजकवाता॥ सा लोकावदिति॥ मनोव्यावर्तनायएवकारः॥ प्रसिद्धिवा
 रणापरूपादिमिति॥ अन्यथारूपवत्स्यापि व्यंजकवेनासिद्धिः स्यात् विषयस्यावाउवि
 ध्यमाह विषयइति॥ नन्वाकरजं सुवस्तंज्ञपापिवां॥ तेमिति कद्वववाधिकरणतात्
 जाकावतापीतिमगुरुयाधिकरणताद्वापीति॥ द्वादवदितिमुक्त्वास्मिन्पार्थिववैसिद्धिः
 कथंतेजस्त्वमितिचेत्॥ प्रिवं॥ तस्यापार्थिवित्तेः प्रत्यंतानजसंयोगेसतिद्ववविनाशा
 पत्रेः॥ उवपार्थिववै॥ द्यौमानलेधनत्रापत्रेतिव्याधकतर्कपराहृतमनुमानं
 तिज्ञसचेयएतर्कसिद्धरुतमनुमानं सुवस्तंमपार्थिवं॥ प्रसतिविरोधिद्व

नक्तवर

१७

संबंधे प्रत्यंतानुसंगी सत्यनुचिदां प्रतयवाधिकरणानां प्राप्तिपर
 माणवत्वात् ॥ पार्थिवव्यतिरेकसिद्धिने मित्रिकां डवन्ननजजवतिरेकै सिद्धेरूपत्वेन परिव
 शेषात्तेजसवसिद्धिः ॥ ॥ नायुंतिवन्ति ॥ वायुरपीति ॥ इदियमिति वगैर्द्वयं वायवीयं
 रूपादिषु मध्ये स्पष्टस्थितव्यं जकवात् शरीरसंगिसजितशोभानिष्पन्नकृत्तजनप
 र्वतवदिति च गौडियस्य वायुचे मानं ॥ कंपजनकइत्यनेन वायोरतींद्रियज्ञातकंपस्य
 शशब्धतिलिगगम्यवंसूत्रयामासाप्रयोगस्तु ॥ प्रयत्नाद्यनावे सतिशारवाकंपः स्पष्टवि
 वृद्धजनमः ॥ ॥ कंपचाना शरीरादिजन्यकंपवदिति परिशेषाद्वायुसिद्धिः शरीराभ्यंतर
 वारीत्यालोकासरूपः ॥ प्राणवदयानां माशंक्याह स एवेति ॥ प्राण एव ॥ प्रपादोदानस
 समानसंज्ञां जने इत्यर्थः ॥ ननुस्तिमितवायुः पंचमोस्तीत्यत आह ॥ स्तिमितेति स्तिमितवायुः
 परमाणुसमूह इति पंचविधकार्यत्रे दोषः ॥ कार्यस्यापि परमाणुरूपत्वे संनवा

दीनामाधिक्य

१८

त्परमाणुनामेव परंपरया कायवियवत्वात् ॥ जत आह ॥ प्रनारब्धवदिति ॥ प्रनारब्धव्यं
 येन सनयायव्यपि स्तिमितवायो परमाणुरूपत्वेन जनादि व्यापारानंतरंतदीयस्पर्शा
 न गच्छेत् ॥ परमाणु स्पष्टस्तींद्रियज्ञातयापितदीयस्पर्शानुपलंनेपि जनादिव्यापाररूपत्वे
 निमित्तसहकारिजादा रब्धकार्यस्य स्पष्टोपलंनाददोषः ॥ तस्मान्निमित्तवायावेव तस्यांतर्जाय
 इति नाधिक्यं ॥ ॥ आकाशस्य स्वत एकत्वेपि ॥ ॥ पाधिको विना गोत्रविष्यतीत्याशंक्यतदना
 वेहे उमाह ॥ द्रवकाशावाति ॥ उपाधी नाम नंतवा दो पाधिको विना गोत्रसंनवतीत्यर्थः ॥ काय
 क सौपाधिविना गमाह ॥ उत्पत्तीति ॥ ॥ पदायानामुत्पत्तिस्थिति विना हो ले द्योत इति उत्पत्ति
 स्थिति विना शलक्षणः ॥ ॥ उत्पत्त्या न विषयन स्तिम्या वत्मानः विना शून्य न न का लो ज न्यत
 इति त्रिविध इत्यर्थः ॥ दिशामुपाधिना विन जने दिगिति ॥ सर्वत्रदेवता ये इदमचेति द्वितः ॥ दिक्
 त्रिपादिना डा ॥ ॥ पण्डितं कयमाह इति शेषः ॥ शोडी ॥ अतरिक्षप्रदेशः ॥ ॥ आकाशादीनां

वि

स्वभावनेदात्तवेहेतुमाह॥ जाकाशादीति॥ जाकाशांतावतुशब्दलिङ्गकंशब्दाद्यसर्वेसमानाध्या
 राः॥ तथाहि विवादाध्यासिताः शब्दाः श्रूयमाणशब्दाध्यासरसमवेताः शब्दवात् श्रूयमाणशब्द
 वत्॥ नच श्रूयमाणशब्दवत्तु पक्षिः॥ श्रूयमाणविशेषणस्य साधनव्याप्तिपरिसरपक्षे
 नपक्षेतरचात् श्रूयमाणशब्दाध्यासरसमवेतसंयोगादिसाध्यापकयोश्च॥ दिक्कालयो
 रपि परचापरचानुमेयत्वेन सिद्धावेकव्यसिद्धिः॥ तथाहि तरणिपरिस्पंदं यत्कृणोति सोराज
 दिबहुवाज्यचा-न्यांविशिष्टेपिंडे परापरबुद्धिर्जायते॥ तरणिपरिस्पंदस्य सूर्यस्य निम
 वेतत्वेन स्यतः पिंडसंबंधवर्गो नोत्पद्यते मूर्तत्वेन॥ आश्रयद्वारापि संबंधीनावानव
 ष्टिकादीनांतसंबन्धवत्कृता॥ मूर्तवत्॥ आत्माकाशयोश्चविशेष्यगुणवत्त्वेन वृत्तादिवत्तद
 वृत्तकृतातत्साररिपरिस्पंदपिंडसंबन्धवत्कृत्यासिद्धं यद्वापकंड्व्यंस एव काजः॥ पि
 डस्य च तरणिपरिस्पंदेन संयुक्तसमवायजकणः संबंधः॥ दिगपि अनियतपरपक्षा

॥ हेतुः ॥

परचा-न्यां प्रमादविप्रक्षष्टसंनिष्ठष्टदेशवर्तिपिंडसमवेता-नां प्रनुमीयते॥ तथाहि॥ काजस्य
 जेष्वचकनिष्ठ्यादिनियपरापरबुद्धिर्वेन सिद्धस्य अनियतपरापरबुद्धिहेतुचासंनवात् त
 साधकत्वेन यस्मिद्वंडव्यंसादिकूदिकालायाचिकत्वेनेव व्यवहरोपपत्तौ कल्पनात्तेदेन व्यव
 हारत्तेदेन वा-अनेकचकल्पनायां मानावात्॥ आत्मपदार्थं विनजने॥ आत्माचित्तिनवष्ट
 डवातिरिक्त आत्मपदार्थ एव नास्ति इति कथं जीवः॥ तथाहि॥ कायाकारपरिणतं पृथिव्यादि
 वतुष्टयमेव आत्मपदार्थः॥ तत्रिवचितनं॥ ननु यदि रूतेषु चित्तं न हि विवेकदेरपि हेतुन चापत्ति
 रिति चेत्॥ मदशक्तिवदविरोधवत्॥ यथाक्रमकफलवृत्तैः पक्षेपु प्रत्येकं मदजनकं
 जावेपि स मुदायेतज्जनकत्वं पश्यामः॥ तथा वृत्ताद्याकारे तदजावेपि शरीराकारपरिणते
 भूतवतुष्टयचित्तनोपपत्तेः॥ प्रमाणां वा-अहं स्मृतः कृशः कृष्णो गौर इति शरीरस्य
 धिकरणप्रत्यक्षमेव॥ पृथिव्यादि-अतर्ज्जवात्मापदार्थस्य अनिरिक्तविनागोन युंदरी

१५

जैतदसारं॥ शरीरात्मनो जलदृष्टं कोमारादिषु न स्मरेत्॥ बाह्यकोमारादिशरीराणां
 द्वयपरिमाणं जेदेन जेदात्॥ अनेनानुभूतस्यानेनास्मरणात् न हि वित्रेणानुभूतं तन्मि-
 रति न दुक्तमुदयनाचार्य॥ नान्यदृष्टं स्मरत्यनोनिकं नूतमपक्रमात् वासनासंक्रमो नास्ति
 न जगत्पतरं स्थिर इति॥ अपक्रमो विनाशः॥ वासनासंस्कारः किञ्चाशरीरं न आत्मारूपा
 मवाहृतवत् न वाचेतनं न मुपाधिः॥ रूपादिमन्त्रेनैव शरीरस्यापि ज्ञेयं न ज्ञेयं न रूपाद्यैः सा
 धनव्यापकवात्तुहेतोरनुकूलतर्कस्तूक एव॥ बाह्येषु मित्यादिना समानाधिकरणप्र
 तयः॥ अत्रान्तः॥ योक्तिकबाधसद्वावात्तुममशरीरमिति जेदप्रत्युयात्रातस्यानशरीरमात्मा
 तथाप्यतिरिक्तसद्वावेकिमानमिति जेत्॥ एकत्वावदुक्त एव परिप्रैसैतः॥ परं जानुमानं॥
 इहोक्तचिदाग्नितानुगुणाद्वापवत्॥ इहोक्तोत्पत्तिविशेषगुणश्चा॥ अतिसत्त्वैसत्त्वैकेदियग्राह्यं
 वादूपवत् जन्मेहायाः पक्षी जतया नैस्मरेहायां जागसिद्धिः॥ आत्मनो नित्यत्वात्॥

प्रजायाश्च सुक्ष्मगुणानेव निवारः॥ इवचेत्वा प्रवाच्यप्रत्यक्षविषयवादिति विशेषं
 कर्तव्यं॥ तदारसवदिनिदृष्टं तः॥ साउन नूतपंचकगुणः॥ नापिदिक्कालमनसां मन
 स्येव ग्राह्यत्वात् विशेषगुणवादेति तत्र हेतुः॥ एवमितरबाधसहस्रतेन सामान्यतोद
 योति नव्यतिरिक्तत्वात् न सिद्धिः॥ यद्वा इतरबाधप्रदर्शना नंतरं इहा प्रष्टव्यातिरिक्तत्वा
 त्त्रिता प्रष्टव्यानामिते सति गुणवात्तुयनैवं तत्तैवं॥ यथा रूपादीनि व्यतिरेकिता सिद्धिः
 इति युक्त एव तस्य विनागः॥ केच ज्ञानां विनागाकारो हेतुर्न ता एवेति॥ मनसोपि विना
 गाकारो हेतुमाह॥ प्रत्याप्तेति॥ आत्मनां प्रतिशरीरं निजत्वेनानंतवातनिष्ठं मनोप्यनंतमित्यर्थः॥
 ननु मनस्यसंवासरिहितत्वेन विच्छेदाच्छ्रमात्मनिष्ठमिति जेत्॥ नमुपगमज्ञानानुत्पत्ति
 जेद एव प्रामाण्यमिहाह कमानेनाह ब्रह्मसिद्धिः॥ नवानामप्यरं विनागमाह॥ आकाशादा
 ति॥ मित्या नित्यमिति॥ परमाणुकायजिदादित्यर्थः॥ रूपादीनामनांतरविनागदर्श

यति॥... मिति॥ सितदीनामाश्रयव्याप्यवृत्तिर्बेनावाप्यवृत्तिश्च योगात्॥ चित्रः पट्ट
 न्यायनुचवाचसप्तमं रूपमास्तेयमिति मवाह॥ चित्रजेदादिति॥ तत्रापि जले सुकमेव
 रूपं॥ सुकनास्वरमेव तेजसि॥ इतराणि नूमावेव पाकजातिव॥ रसोपीति॥ मधुरः
 शर्करादौ तितो निजादौ॥ कदु मरीचादौ॥ कषायः प्रामजकादौ॥ शास्त्राः प्रामादौ॥ जवण
 प्रसिद्धः॥ षडसाहस्रीतकीति चित्ररसानुभवमवजं व्याह॥ चित्रजेदादिति॥ तत्रापि ज
 ले मधुर एव रसो दृष्टीतक्याय निबं गोपाकजः॥ इतरे तु नूमावेव पाकजाः॥ स्वर निशं
 दनादौ॥ असुर निर्मयादौ॥ शीतस्पर्शो जिजे उष्णस्पर्शो जसि॥ अनुष्ण शीतो वायौ॥ नूमा
 स एव पाकजः॥ अणु ब्रह्म स्वरं जपरमाणु द्रव्य कयोः मधुरे दावृत्तिः॥ पाका शब्दादौ
 केवलया मजकादौ॥ अणु द्रव्यादि व्यावहारिणी ताः॥ पृथक् मिति॥ अनेक वृत्ति विष्ट
 यकादि प्रयोगेति॥ स्थाणु रणेन शौरन्यतरक मजिः॥ मधुरमेव योरुनया कर्मजः॥ ॥१६॥

तं तु केश संयोगात् पट्टकेश संयोगः॥ तथा हि पट्टारंजक उतें केश संयोगः कर्म
 ततः पट्टैत्यातो केश पट्ट संयोगो न कर्मजः॥ उच्यते॥ अन्यत्रा कर्म नावा किं तु
 तं तु केशयोः संयोग एव हेतुः॥ विज्ञा गोपि संयोगवदेव नेयः॥ वृद्धतरुणयोः
 परचापरचेका लक्षणे संनिरुष्टे॥ अपरचं विप्रक्षेपे परचं॥ यदि कृतं तयोः दिक्काज
 ज्ञानचंज पुरस्तादेव प्रासाधि॥ बुद्धिनेया नाह॥ बुद्धिरपीति प्रमातिरूपप्यत्रेन पुरस्ता
 द्विनक्ता मण्यप्रमां स्तुजी कदाह न्यायेन प्राप्तिर्न जति॥ प्रमापीति॥ न के एव ज्ञानानां
 यथा यथा संशय विपर्यया नावा कथं तद्विज्ञा इति प्राप्ता करः॥ मानं वा ज्ञानं यथा
 यद्वृत्ति ज्ञानमात्रवृत्ति धर्मवान्॥ प्रमात्रवदिति॥ यथा यथा च तद्वृत्ति तत्प्रकारं ज्ञान
 यं॥ तच्च हेतुं विषयवदादि वृत्तिवदादि कमुच्यते तेन वृत्तवति वृत्ते वृत्तवति प्रकारं ज्ञानं मि
 त्पर्यः॥ तमेतु निवां पुरोवर्ति निमुक्ति काशक जे रजत वस्या नावेन रजत वति रजत वप्र
 कर

७७

+ महु

कारकज्ञानावात्किंनु॥ रजतज्ञानाववतिश्रुति कारकलेरजतवप्रकारकत्वं
ततोयथायथैव कर्तुं न वदन्त्येते न मनसा प्रोतिहेतो नु प्रमेयवादिवार
णाग्रमात्रपदं॥ तस्मादयुक्तौ विनागइति चेत्॥ उच्यते॥ प्रकृतिरुद्धं तावदनु
ना॥ अहमत्र संशये प्रमात्रसंशयः समज्ञानाति संशयानुज्ञावात्॥ तथा श्रुति का
लिनिमेतावंतं कालं रजतमित्यज्ञा लिप्यं मिति विपर्यया नु न्याता तथैव का वा
न्यापदिष्टमनुमानं॥ तथापि अयथैव शिष्टावे किं प्रमाणमिति चेत्॥ ए
वं तावदिति प्रत्यक्षं॥ अपरमनुमानं ज्ञानत्रयमयथायथेति सकलज्ञानवृत्ति
ज्ञानाज्ञावात् न ज्ञानाध्यविकल्पं॥ अयथायथमवहरे गुरुमतेऽपि सत्ता सद्वा
वेन संप्रतिपत्तौ ज्ञानाध्यव्ययनानुज्ञावादि व्यतिरेकः॥ तेषां सकलज्ञान
वृत्तिज्ञानावात् न ज्ञानान्तरवृत्तिरनुपाधिः॥ अतएव यथायथा अपि सद्वावेन

८

स्या

स्मृतिर्यथायथायथैव विविधज्ञानान्तरवृत्तिज्ञानावेन साध्यापकज्ञानं तस्मादयथायथं ज्ञानसचाद्यु
क्तौ यमप्रमाविनागः॥ प्रमां विनजतो प्रमेति॥ सप्रविधत्तं चेच्चरादिनेदेनेति वक्ष्यति॥ विगस्य
त्रिविधमाह॥ केवलावयति॥ क्रमेणोदाहरणानि॥ शब्दोनिधेयः प्रमेयचात्वरवत्॥ जावह
रारं सात्मवं प्राणादिमन्त्रात् यदेवं न तदेवं नायथापाण्या इति॥ अतित्यः शब्दः कार्यचा
तुल्यवत्॥ यकार्यं तदनित्यं यथा कुं नः॥ यदनित्यं न जवतित कार्यमपि न जवतिय
थागगनंमिति॥ त्रिविधमपि द्विविधमाह॥ तदपीति यत्र स्वयमेव लिङं दृष्ट्वा लिङि न ज्ञा
नानितस्माद्यं यत्र स्वयं निमित्तपरबोधो यपंचावयववाक्यप्रयोगः तत्पराधी॥ पंचावय
वानाहपराधी गानाति॥ क्रमेणोदाहरणानि॥ पर्वती यं वक्रिमान्ध्रमववात् मदानसवत्
तथा ज्ञायं धूमवानवतः॥ तस्माधूमववा दृष्टिमानेवेति स्वार्थपराधी गानि॥ उच्यते॥ यां गा
नाति॥ पक्षे व्याप्य तन्मि न चंपक्षधर्मं॥ सपक्षे व्याप्य एव देवो वा सत् सपक्षे सत्॥ विपक्षे सर्वस्मिन्नाव
साह

मित-जा

षिपि

तस्मान्नैवं विपक्षोद्भातिः। पक्षे साध्यस्य प्रमाणान्तरेण बाधविरहो बाधितविषयत्वं॥ १२॥ संप्र-
तिपक्षो यस्तं तस्य नावस्तत्त्वं साध्यस्य नावसाधकप्रत्युमानरहितत्वमिति यावत्॥ ॥ १३॥ पक्ष-
मानशोधनायाह। तदनासा इति व्याप्तिपक्षधर्मताविशिष्टो हेतुः सिद्धः॥ तद्देहितोऽसि-
द्धः॥ स्वयंपक्षानावादाश्रया सिद्धः॥ पक्षधर्मतानावात्स्वरूपा सिद्धः। व्याप्त्यनावात् व्याप्यया
सिद्धः। इति त्रिधनाः क्रमेणोदाहरणानि। गगनारविदं सुरभिः अरविदं वा तस्मै जारवि-
दवत्॥ अतित्यः शब्दः आक्षेपवान् विमतं सर्वं क्षणिकं प्रमेयवान् इति॥ साध्यसाधनाय प्र-
युक्तो हेतुर् यदि तद्विपरीतसाध्यतितदा विरुद्धः। यथा शब्देनित्यः कृतकवादिति॥ १४॥ पक्ष-
नावित्यस्मान्निःपत्तौ तदशब्देनित्ययवाजी एकेन साध्यरूपेण अतः सहचारनिश्चयो न विद्यते
यस्य सोऽनेकांतिकः॥ सूत्रत्रिविधः॥ १५॥ अतित्यः शब्दः प्रमेयवान् इति साधारणानि कांति-
कः॥ नित्यः पृथिवीगंधवातश्च साधारणः सकलैष पक्षोद्भातवान्। सर्वमनित्यं

[illegible]

कादर
नाक
कै०

यैः का जात्ययापदिष्टु इति चेत् सत्यं तथापि पक्षे साध्यमनावप्रमामंतरेणासिद्धादेरनवगमा
साध्यमनावप्रमारूपबाधस्योपजीव्यवादादुच्यते ॥ तथाप्यसंकीर्णोदाहरणं किमिति चेत् ॥
सुल्लयतां जयं पर्वतो वक्रिमान्धूमवचादिते तदेवानुमानं ॥ अत्र मूलन सीया दिवाहः
पवते बाधदेवनसिद्धाति ॥ असिद्धादेरनावादात् ॥ तो नदी यो वक्रिरस्यत्र साध्यमानः
का जात्ययापदिष्टु बाधदेवनसिद्धाति बाधका जात्ययापदिष्टु योः पर्यायतिवसाध्यमा
ववतया प्रमिते पक्षे उच्यते प्रयोगात् ॥ ४ ॥ प्रकरणयोः साध्यतदनावयोः समः प्र
करणसमः ॥ साध्यविशेधित्वेन तदनावस्यापि प्रकृतवात् ॥ उदाहरणं तु ॥ अनि
तः शब्दः पक्षसपक्षयोरन्यतरवात् ॥ नित्यः शब्दः पक्षसपक्षयोरन्यतरवात् इति ॥
ननु व्याप्यारोपे व्यापकारोपस्तर्कः ॥ यथा धूमानुमाने धूमोऽस्तु वक्रिमिच्छुदिति ॥
वक्रेरनावस्य व्याप्यप्रतिवादिनारोपे तदेव निर्दिष्टं ॥ स्यात्तर्दिनिर्धूमोऽपि
स्यात् ॥ धूमानावस्य व्यापकस्यारोपः ॥ सच किमिदं द्विष्टः ॥ तथा स्यत्रो नाम निशङ्क
नि

श्रुमनो ज्ञानं सच ऊतो न निदिष्ट इत्यतः पादः ॥ तर्केति ॥ तर्कज्ञावसंशय एव व्ययन ग्निस्तर्दिनिर्ध
मइत्यत्र व्यापिगितत्वेनाग्निमवैधूमवचंसंभवतीत्यपि प्रतीयते ॥ तो स्ति चनास्ति वक्रोऽटिद्वय
विषयवात् ॥ यद्वा दृश्यते वधूमस्तस्मादग्निरस्त्येवेति विपर्ययपर्यवसायांतस्तर्कः ॥ तत्र न स्याद
स्तिवेति कोटिद्वयविषयवस्य स्पष्टवात् ॥ स्वप्नसुगमनजद्वारादि ॥ अविद्यमानं विद्यमा
नत्रेन ॥ असंनिहितं ज्ञादिसंनिहितत्वेन वदशयि नू विपर्यय एव तत्तद्वर्णाकांतवात् ॥ न
चयं वदइति विशिष्टज्ञानं सविकल्पकं प्रथमं सन्निपातज्ञानं निर्विकल्पकं एतद्वयं
ऊतो नोद्विष्टं ॥ इत्यतः सविकल्पकेति रजत एवेदं रजतमिति वसविकल्पकं प्रमा ॥ पर
जते रजतज्ञानं नम इत्यर्थः ॥ निर्विकल्पकं प्रमा यामेवांतर्जवति ॥ तस्य प्रथमा दृष्ट
सन्निपातज्ञानवस्तु स्वरूपमात्रविषयकस्य क्वाप्यबाधत्वात् ॥ सर्वज्ञानं धर्मिण्यज्ञातं प्रका
रं विपर्ययः ॥ इति शार्ङ्गनिर्विकल्पकस्य प्रकाशनावात् ॥ ननु सोयं देवदत्त इत्यतीतव
त्तमानदेशकालविशिष्टविषयकं ज्ञानं प्रत्यभिज्ञा इष्टे वस्तुनि विषये इदं ॥ ग्रा

मित

२०

मितिज्ञानमुपादानबुद्धिः। निष्ठेत्यामितिज्ञानबुद्धिः तदु- नयरहितेऽपेक्षाबुद्धिः। ए-
 तच्च उच्यते कुतो नोद्विष्टमित्यतः पाह ॥ एवमितिप्रमायामप्रमायां चान- नविइत्येवंरा-
 द्यार्थः ॥ बाधिता नामप्रमायां बाधिता नामप्रमायां इति विनाशः ॥ कल्पा ननु तथापि
 बाध्यालीप्रदेशे पुरुषेणानेन नवितव्यमित्युक्तं न किं संज्ञकोयमित्यनध्यवसायज्ञानं
 एतयोः कुतो नोद्विष्टमित्यतः पाह ॥ कुहेति ॥ अतः नविइति शेषः ॥ ऊहेति पुरुषेणानवित-
 व्यमित्यत्र नवितव्यमित्यत्र नविइति संशयः ॥ अतः नविइति संशयः ॥ अतः नविइति संशयः ॥
 यमित्यत्रापि कृतमपनसो विविक्लस्य स्फुरणद्वयवसायोऽपि संशय एवेत्यर्थी ननु
 तच्छेदीनां यदि संशयांत- नविः तद्धित- अक्षणेनैव तेषां जडितवान् नष्टयच्छान्निध-
 ने युक्ताः अतः नविनीयतच्छेदीज्ञानयत- अक्षणेनैव तेषां जडितवान् नष्टयच्छान्निध-
 यन्यायोक्त इति चेत् नाना ऊहेति स्पष्टचेन जडितवान् नष्टयच्छान्निधनात् तद्विपरीतचेनान्येषां

मित

अतः समाह ॥ २ उपेक्षुं च श्रुतिपाधिकमित्यर्थः ॥

तदन्निधनादिति क्रमप्राप्तं सुखं विनजते। सुखमिति ऐहिकं पारलौकिकं चेति द्विविधमित्यर्थः ॥
 पारलौकिकं शब्देन दुःखमिच्छितं चोक्तेः दुःखस्य सर्वस्यापि सांसारिकत्वात् न चेदकथनं मात्रेण साक-
 ल्यं यतोऽच्छादेषयोः सुखदुःखविषयत्वं साध्यविषयत्वं ॥ सूक्ष्मं च नादिकं टकादि विषय-
 त्वं साधनविषयत्वं साध्यविषयविहितमग्निहोत्रादिनिषिद्धं कलिज- नक्षणादि उदासीनं लो-
 किकं ज्ञानादि एतानि विषयो यस्य स तथा स त्रेधा इत्यर्थः ॥ समाहारस्य रूपमिव रूपं रूपो-
 यस्य स तथा एकेकमाषापेक्षया राशीकृतमाषस्य गुरुत्वादिभिः विषयैः ननु गुरुत्वं अनेकवृत्ति-
 द्रव्यसमाहारमात्राधिक्योपपत्तेः ॥ न व्यास्य वृत्तित्रां गीकारः एकावयविनिष्ठं एकद्रव्यनिष्ठं अव-
 यविपदेन द्रव्यस्य विवक्षितत्वात् ॥ अथथापरमाणुगुरुत्वं न स्यादिति तथा चैकद्रव्यनिष्ठं गुरुत्वं
 + केश द्रव्याणामनेषां समाहारात् गुरुत्वं अपि समाहृतमिव दृश्यत इति ॥ ॥ सांसिद्धिकं स्वना-
 वसिद्धं द्रव्योत्पत्तिममनंतरमेवोत्पत्तेः तच्च जलप्रनिष्ठं निमित्तिकमग्नि संयोगाज्जा-
 यमानं ॥ अथ निष्ठं सुखं चेति ज्ञाननिष्ठं स्वानाविकीजलेऽपि अधिकस्यैवादिज्ञानसंबन्धे-
 दि + मिति यावत् ॥ ॥ ॥

॥ १ ॥

सद-
ना-

इ-

२१

नात्रप्रतीयमानावच्छेदः शरादिनावनानुवृत्तयास्मृतिजनिका आत्मनिष्ठा स्थितस्पृह
 वविविद्यमानावस्थाविशेषस्य स्थापकः स्थितस्थापकः यथाविष्टनक्रियादिजनकः यदृष्टे पुरु
 षंप्रवर्तयतिसप्रवर्तकः अनिष्टवृत्तिवर्तयतिसनिवर्तकः फलमवसानमंतोयस्य सतथा
 अस्तप्रायश्चित्तस्य कर्मणि जोगादेव कथात् नमस्कारेण मंगलं सुच्यते तेन प्रतिबंधकदुष्टि
 तरूपाधर्मनाशः आदिपदाभ्यायश्चित्तादिगृह्यते अतएव प्रायश्चित्ते ब्रह्महत्याद्यधर्मे निश्चि
 त्त्वमोक्षकारादि अवस्थामोक्षमदंगधर्मादिगुणानामनित्यत्वरूपेण परं विनागमा
 यगता अनित्या बुद्धिइहा प्रयत्नाइश्वरगतानित्या केचन दृष्टगता अनित्या इत्यर्थः प्र
 प्रकाशं तरेणपितेषां विनागमाह संयोगेति उच्यते यत्तु पाइति इश्वरे व्यापकाः अ
 नीश्वरात्मन्यव्यापकाः अतएव रूपदयः आश्रयव्यापकाः स्वाध्वरमनित्यापकाः

सर्वसंख्येकपरिमाणे

आ १ उपरसंगंधस्य शक्तिरूपपरिमाणे पृथक् पृथक् तद्वत्तु
 गुरुत्वं द्रवत्वं ह्यपरवापरवात्वे तद्वत्तु
 व्यापकाः १

ग-वा
द-यो ११

मध्वविहितानि उक्ते पणानि निःश्रद्धप्रक्षेपादयः निषिद्धानि ह्यत्र पुराणदिनिक्षेपणानि उक्ता
 सीनानि ग्राहके पादीति सामान्यमनुक्तं विनागमाह सामान्यमिति तत्र सत्ताज्ञातिपरिव्या
 पकवात्तद्व्यादीनि द्वैतवाक्यपेक्षया पराणि गुणवादीनि नीजवाक्यपेक्षया पराणि कर्मजादी
 नि स्थावांतरजात्यपेक्षया पराणि सत्तापेक्षया हतान्यपराणि द्वैतवादीन्यपराणि सत्तादीनि जाति
 रूपाणीत्यर्थः कर्मजादीनादि पदात्पृथिवीवादिगृह्यते पाकादिक्रियासंबंधात्पाचकवाद्यौ
 पाचिके इत्यर्थः आशावादीनामविनागे हेतुमाह प्रतियोगीति प्रतियोगिनामनंतवात्
 वाप्यनंत इत्यर्थः ननु मध्यचं नमपदार्थांतरं कुतो नोदृष्टमित्यत आह मध्यचमिति सन्नित्त
 वृत्तिप्रवृत्तयोः परापरबुद्धिकारणयोरनावेमध्यचबुद्धेर्जायमानवात्तस्यानावेत्
 भावइत्यर्थः ॥ १॥ ननु अंधकारः पदार्थांतरं वरीवतीति सन्नतावकुणादिष्वेकैकं
 रूपवत्वात् क्रियावत्वाच्च गुणादीनांच तदनावात्तदुक्तं प्रशस्तपादवाक्ये गुणादीनां

२६

निर्गुणचक्रिणि य चेवेति। नाप्पाकाशादिर्पंचकं त त एव नापि पृथिव्यादिवृत्तपृथग्यस्य
 शरित्वा त्वा त्वा नुद्धूतस्पर्शिकल्पः कल्पकाभावात् तत्र रूपवत्तमेव कल्प
 कं रूपवतः पृथिवीवादिजातीयस्य सर्वत्राप्कद्धूतस्पर्शवचनियमात् तत्र
 सियक्कापि स्पर्शान्निर्वाभावात् ॥ अनुद्धूतस्पर्शस्यानुद्धूतवत् कल्पनायोगात्
 तस्मादरा मंडव्यमंधकारः स ऊतौ नोद्दिष्ट इत्यतः ॥ १॥ पंधकारोपातिः ॥
 यमाशयः। यद्यंधकारोभावरूपः स्यात् ॥ प्रालोकनिरपेक्षचक्षुर्ग्राह्यो न स्या
 नेव तेजसस्ततो तरानपेक्षवेपि चाक्षुषवात् तत्र व्यनिवारः ॥ तत्राप्यव
 यविग्रहे चक्षुषस्तादवयवापेक्षणात् ॥ अणुकेतेदभाव इति चेत् तत्रापि जा
 नंतरगतसोरकिरणपेक्षवात् ॥ प्रतीयोयग्राह्यो भावरूपः स ॥ प्रालो
 कनिरपेक्षचक्षुर्ग्राह्यो न भवति इत्याद्यापादकयोः व्याप्तिग्रहं को निवारयति ॥ २२ ॥

नस्मादलोकाभाववाचकारः प्रमाणं ॥ अंधकारो नावरूपः ॥ आलोकनिरपेक्षचक्षुर्ग्रा
ह्यथात् ॥ आलोकाभाववदिति न च नावत्रैपिवगम्य नाववदालोकनिरपेक्षचक्षुर्ग्राह्य
च न स्यादिति चेत्ताना ॥ अनावग्रहे प्रतियोगिसद्यस्यानपेक्षितत्वात् प्रत्यत प्रतियो
गिनिसतितदनावग्रह एव तत्र न स्यात् न हि वृष्टे सतितदनावग्रह इत्येतो ॥ अतः ॥ आलो
कस्यांधकारप्रतियोगित्वात् तदनावेपितमस्य स्याच्छेषं न दोषाग्ररूपं चिदनावा
दिगतं स्मर्यमाणं प्रारोप्यते ॥ मुक्तं नाव ॥ आरोपे सादृश्यं चेत्तत्र न दोषादिगताग्ररूपमाणायादृ
कजात्वावयव ॥ आरोप्यते ॥ अतस्तस्यानद्रव्यवासिद्धिरिति ॥ छ ॥ ननु वाक्त्रिपदायां
तरं ॥ तत्र मानं ॥ अयं बह्विः दाहो न कृत्वातींद्रियादिपृथगसमवायी दाहजनकत्वात्
यदेवं तदेवं यथा ॥ आत्मानं जसाध्यविकल्पं दृष्ट्वा तस्य एवंविधस्यादृष्टत्वात् समवा
यीत्वात् स्थितस्याप्यौष्ठं स्पृशतिमादिसंयोगेः सिद्धसाधनतावारणाय दा

षिणा

२३ अनुकू जेत्यादिविशेषणविशेषतां द्वियप्रतिबंधका नावेन सिद्ध साधनता चारणाया
समवायाति। एवंमानसिद्धाशक्तिः कृतो नोद्दिष्टा तत्राह शक्तिरितिविज्ञादिकार
वैशेष्यरूपमेवशक्तिः नपदाशंतिरमित्यर्थः॥ अनुमानेनात्मचक्षुपाधिः नचव
टं नूतजमिति विशिष्टज्ञानविशेषणविशेष्यसंबंधजन्यविशिष्टज्ञानवाता
दंडी तिज्ञानवत्तु इति परिशेषासंबंधवैशेष्यसिद्धिः तत्रो नोद्दिष्ट
मनःसाहविशिष्टमिति। अत्र नूतजमित्यत्रापि स्वरूपसंबंधस्य स
वातेनैव सिद्ध साधनमनुमानमित्यर्थः। तत्रापि संबंधएव विशिष्टबु
द्धिदेतुः ननु विशेषणदयः सर्वेपि तथासति प्रत्येकं विशिष्टबुद्धिप्रसंज
दिती॥ ७॥ ननु ज्ञानोच्चटइत्यादिज्ञानजन्यवृत्तादि विषयनिष्ठं ज्ञात तारवां पक्ष
इयंतिरमस्तितक्का दृक्कव्यमतः साह ज्ञातते ति। ज्ञानविषययोः संबंध

॥२३॥

मित्त

६२

एव ज्ञातता तद रिक्तवैमा ना नायादित्यर्थः॥ जोसहशोगवयइत्यादि सादृश्यं पदाशं
तु तत्रमस्ति तद्विषयमतः साह सा श्य मिति जो सादृश्यं गो गतं गुणित्रादिगवयगतं तद्वि
पाधिकं सामान्यबुद्धिष्ठ मेवेत्यर्थः॥ अत्र च पदाशंतिरमित्यतः साह अत्र चमिति।
नचन्येप्रमाणप्रमेयादयः संतिते कृतो नोक्ता इत्यतः साह। एवमिति तेष्वा मपि बुद्धि
इत्यादियथायथमंत न विदति नाधिक्यमित्यर्थः। नचैवमत न वि। अपसिद्धांत
इत्याशंक्यसूत्रं कृतोपि संमत इत्याह यथेति। गुणगणनायां रूपरसगंधस्पर्शः सं
संख्यापरिमाणानां तिसंख्याया गुणैत न विउक्तः। तद्वदपरेषा मपीत्यर्थः। का
रणवकायचा न्या विजागांतरमाह। एतेष्विति नित्यानां साकाशादीनां प्र
नित्यानां द्वाणुकादीनां कारणविनजतेत चेति। तच्च कारणं त्रिविधं त्रिप्रकारमि
त्यर्थः। समवायिकारणं तं चादि। असमवायिकारणं तं संयोगादि निमित्तं क

विदादिमननुमनसासहृष्टयिमादिचतुष्टयंमूर्तंःपन्पसर्वंःप्रमूर्तंतेषामेवपंचानां
 क्रियावत्तंःप्रनोषानिःक्रियत्रमित्यादयोनेदाःकथंनोकाइत्यतःमाहःप्रपरइति॥
 एवंद्रव्यगुणकर्मसामान्यविशेषसमवायानापदायनिःसाधम्यविधम्यतिवज्ञाननिमेषसह
 तुरितिस्तत्रोक्तपदायानुद्दिश्यतत्रैवंव्याकरोति॥एतेषामितिउक्तानापदायानामित्यर्थःतत्रपदस्यसूत्र्य
 माहःतत्रमिति॥परोपितसुक्तिरज्ञतादोःप्रतिव्याप्तिवारणाय॥प्रनोषितमिति॥तस्यापिपितवाज्ञानातिव्या
 प्तिःज्ञानपदस्यानुभवपरतामाहःतस्येति॥तदवांतरनेदमाहःसचेति॥प्रनुभवइत्यर्थः॥सुक्तिरनुचित
 इतिहासपुत्राणेषुशब्दतात्पर्यतोवैधर्म्यंरक्षणं॥प्रसंज्ञावनाविपरीतभावनानिशेनयुक्तिरनुचित
 नमनेना॥अतस्त्वमतस्त्वनायेवधर्मननिवधमसंनोदयमिहमेवेत्यपरोक्षज्ञानसाधकोकारः॥एतेनकर्मस्यरू
 पंयस्यानुभवस्यसतया॥निमेषसपदायमाहःनिमेषसंपुनरितिसमस्तानांदुःखानां॥प्रभावःसमस्तदुःखा
 नावःतस्मिन्निष्ठाज्ञानस्यकारणितकायणि॥तदुःखविशेषणमिच्छाज्ञानेनकारणंवेतिमिच्छाज्ञानका
 रणं॥तस्मिन्प्रधानंःतेनसमानाधिकरणमाधरोयस्यतकार्यसमस्तदुःखानावस्यसतया॥तच्चज्ञानेनोत्पा
 द्यमानोमिच्छाज्ञानकारणप्रधानसमानाधिकरणतकार्यसमस्तदुःखानावद्येतिकर्मधारयः॥त
 तत्रज्ञानोत्पादसमस्तदुःखानावइतिनिमेषसपदायनिरूपणंइतरनुसमस्तदुःखानाव

ज्ञानावकथनांतत्रवृत्तावेमोक्तवृत्तारणायदुःखेति॥प्रसिद्धकादिजनितदुःखानावस्यसुप्तोक्त
 नानदुःखानावस्यचमोक्तचमोक्तदितिसमस्ततिपदं॥एवमपिब्रह्ममाणशरीरादिसमस्तदुःखानावो
 विवर्तेप्रवृत्त्यइतितद्वारणायतत्रज्ञानोत्पादोतिप्रवयेनुशरीरादेरभावोदृष्टादितिमिच्छा
 तत्रज्ञानोत्पादइतिनातिव्याप्तिः॥तनुनचज्ञानस्यसमस्तदुःखानावोत्पादनेकिंद्वारमतः॥ज्ञानमि
 च्छाज्ञानप्रधानंसेति॥तत्रज्ञानेनदुःखानावोत्पादनेनतीयेमिच्छाज्ञानप्रधानं॥वांतरव्यापारइत्यर्थः
 कार्यकारणपदान्यामिच्छाज्ञानकारणप्रधानंसेतकार्यदुःखस्यावश्यं॥सोत्रवतिइतिद्वयं
 तिदिबदत्रमिच्छाज्ञानधर्मोपियज्ञतदतस्यसमस्तदुःखानावोत्पादितिसमानाधिकरणोक्तं
 कं॥यस्मिन्नात्मनिमिच्छाज्ञानधर्मसस्तस्मिन्नेवसमस्तदुःखानावइत्यर्थः॥तनुकोयंसमस्त
 दुःखानावः॥किंप्रागभावः॥उतप्रधानंभावः॥अहोऽन्योन्याभावः॥किंप्रत्यंताभावः
 नाद्यांत्योतयोरनुत्पत्तेरपुरुषार्थवान्पुरुषकर्मण्योहिपुरुषार्थःप्रागभावप्रत्यंताभाव
 योरनादिवैतानुत्पादयन्तादुःखानावोत्पादसमस्तदुःखप्रागभावस्यवात्मन्यसंवात्बहुनांन
 दुःखानांतत्रनिष्पन्नवान्नापितदन्योन्याभावोक्तः॥संसारदशायापिदुःखमात्मान
 नवतीतितदन्योन्याभावसद्भावेनमुक्तचप्रसंगात्॥नापिदुःखप्रधानंमोक्षः॥सम

मितना

२५

स्तथाहेनशरीरादेर्विवक्षितवान्। तस्यचातीतस्यस्वतएवधस्तत्वेनतचज्ञानानपेक्षणात्।
 वर्तमानस्यवपूर्ववत्कारणादेवप्रधंसंज्ञवात्। आगामिशरीरादस्वनृत्यनत्वेन
 सासंज्ञवात्। आगामिशरीरादिकमुत्पाद्यधंसेतवज्ञानस्यापिदुःखजनकत्वप्रस
 गात्। तस्मात्समस्तदुःखानावोमोक्षोऽनुपपन्नःइतिचेत्। अत्रोच्यते। आगामिशरीराद्यनु
 त्पादरूपदुःखप्रागजावोमोक्षः। तवज्ञानेहिमत्यागामिशरीरादिकंनोत्पाद्यते। नयतस्यानुत्पाद्य
 वेनापुरुषार्थत्राप्रयच्छिन्नत्रादिसाध्यदुःखानुत्पादवत्तस्यापिपरिपाजनसंज्ञवात्। तव
 ज्ञानेहिसतिदुःखकारणमिच्छाज्ञानादिधंसानप्रागजावस्योत्तरकालसंबंधरूपपरिपाज
 नसंज्ञवति। तवज्ञानावेहिदुःखकारणेनप्रागजावनाशानुदुःखोत्पत्तिरेवभवति। अतो
 नयवतिरेकाऽप्रागजावपरिपाजनसाध्यमितिनापुरुषार्थत्रानयसमस्तदुःखप्रा
 गजावासंज्ञवःसमस्तशब्देनशरीराद्येकविंशतिप्रकारस्यविवक्षितवान्। तस्यचा
 गामिनःपूर्वमज्ञानत्वेनप्रागजावसंज्ञवात्। नचप्रागजावस्यप्रतियोगिजनकतानि
 यमानुक्तस्यसांसारिकताप्रसंगइतिवक्तव्यं। मोक्षशास्त्रविरोधेनमोक्षरूपप्रा
 गजावव्यतिरिक्तेप्रागजावेप्रतियोगिजनकवतियमस्यसंकीचनोत्। अ

विश्व

२५

मितना

२६

चज्ञानं। तेनाऽस्मिन्निवर्ततेइतिसर्वमवदातं। कितसमस्तदुःखंयस्याजावोमोक्षो
 तस्यादुःखमितिशरीरंषड्विद्याणिद्वाणरसनचक्षुःश्रोत्रवज्रनांसातङ्गाह्याःविष
 या। षट्। गंधरसरूपशब्दस्पर्शस्तिग्वादयः। तज्ञानानिषट्बुद्ध्यः। सुखंदुःखंचप्रसि
 दं। तत्रशरीरादीनांदुःखसाधनचक्षुःस्पर्शदुःखसंनितादुःखत्रादुःखमुत्पद्येमेवा
 रवमितिविवेकः। माधवाख्यसरस्वत्पारचितमितनाप्रितानि। तत्रेदिशप्रकरणं व्याख्या
 जोचरनामियात्। एवंस्मृतेषोषं व्याख्यायेदानीमुत्तरग्रंथसंगतिमाह। इदानीमिति।
 एवकोरेणपरीक्षावृत्तः। किमर्थंलक्षणमेवोच्यतेइत्यत्राह। लक्षणमेवोच्यते। लक्षणंनविनाप्रकाश
 नातिरेतरव्यावृत्तिव्यवहाररूपतवज्ञानस्याभावः। आत्मानामविवेकासंज्ञवात्। तदर्थंलक्षणमे
 वोच्यतेइत्यर्थः। लक्षणमेवाधीनंनिमित्तंयस्यतस्यभावस्तत्तस्मादितिचिप्रहः। लक्षणंज्ञाना
 यतलक्षणमाह। तत्रेति। नचिवमनयस्यातस्यलक्षणस्यलक्षणंज्ञानंशक्तिर्नादितिवाच्यं।
 इदमेविकंलक्षणं सर्वस्यापिलक्षणस्यज्ञानंक्रवस्यपिलक्षणंज्ञानंसर्वोत्पादस्वज्ञानम
 पिजनयतिस्वाध्यायप्रमेयवादिपदवत्। ननुस्वज्ञानायलक्षणान्तरमपेक्षतेयेनानवर

विश्व

२६

पदे
तत्
पंत
पस
रदो
व
यौ
ति
रु
न
म
तिरे

मेतजा

पि२

[illegible]

*कारणत्रैमसि समवायिकारणवरहितइत्याशयेनोवरणंशः॥८

[illegible]

मित-जा

मवायति कारर... संस्पष्टं सामान्यादिषु ज्ञातव्यं जावन्न जातिगर्भमित्येकमेव लक्षणां तत्र सामान्यं लक्ष्य
ति नित्यमिति सम्भवेत् नित्यतेरुपादावतिव्याप्तिरतः साहचर्येनेकेति एतावदुक्तं संयोगेऽतिव्याप्तिरतः ३
ह नित्येति नित्यमनेकसमवेतं सामान्यं नित्यतेरनेकेषां विशेषणानामनेकसमवेतत्वं नित्यत्वं सात्त्विकं नित्यं नित्यं
रणाय एकमिति केचित् तदपरे न सह ते नित्यमनेकसमवेतमित्येतावदेव विशेष्यतिव्याप्तिरिति सः प्रत्येकं नैष्ठिकं
जावान् अतः स्वरूपकथनायैकमिति यदा इदमेकं लक्षणमित्येकशब्देनोच्यते लक्षणं तत्र लक्ष्यं लक्ष्यं ३
जावत्वे सति सम्भवेतं विशेषणं नित्यं सामान्यं सामान्यं नित्यं ॥ विशेष लक्षणे एकव्यक्तिवृत्तिरिति तेन सादृश्यातिव्या
प्तिः तद्वारणा य सामान्यरहित इति सम्भवादि तद्वारणा य एकव्यक्तिवृत्तिरिति न नैकव्यक्तिवृत्तिरिति सामान्यस्य
कव्यक्तिवृत्तिव्यवस्थेवेति तत्रातिव्याप्तिरिति चेत् सत्त्वं एकव्यक्तिमात्रनिष्ठं तस्य सम्भवेत् तस्य विवक्षितत्वात् ॥ ३
समवेत्तलक्षणे संयोगेऽतिव्याप्तिवारणाय नित्येति गगनादितद्वारणाय संबन्ध इति न वा माकाशसंयोगेऽतिव्याप्तिः तस्य नि
त्यत्वादिनिवायां न्यतरकमोजयकमणोस्त्रकारणयोः शताकाशादावजावेन तयोः संयोगा-जावान् तस्य नित्यत्वे मानाना
वाच्चा इव चैन संयोगाभावे विना गोपितेति वसिष्ठोक्तं तथा च कृतः संयोगनित्यत्वमिति ॥ ३ ॥ अनावं लक्ष्यं प्रति
ज्ञेयं गतिं स्वाभावविरहात्मा प्रतियोगीति ॥ प्रतियोगिज्ञानाधीनज्ञानं यस्य स तथा ॥ अधीनत्वं ज्ञानं चोक्तं ज्ञानाधीनज्ञानेन
वदन्तु ते सम्भवेतिव्याप्तिः तस्यापि संबन्धिज्ञानाधीनज्ञानादत उक्तं प्रतियोगीति ॥ इदानीं सवांतरत्रिणागानुक्रमेण ल
गत्या हृष्टिदीप्तेत्यादिनाष्टविधं ज्ञातव्यं ज्ञकमाह गंधवतीति गंधवत्त्वं पृथिवी च ज्ञातव्यं ज्ञकमित्यर्थः ॥
लक्षणांतरं नवप्रतिवक्तावव्याप्तिः तत्रापि पाकजरूपवत्त्वेन गंधवत्त्वं ज्ञानानुगद्यद्वावज्ञादिनस्मजिगंध
वत्त्वोपलंभान् तत्परिमाणं

॥ अथ वचनमस्मिन् ॥ त एव वज्रा व्यासं न काः इति तत्रापि गंधव वसिष्ठः ॥ न जलादोऽतिव्याप्तिः ॥ तत्र गंधव वस्य चंपकादिषु
 पात्रिभिर्मितं वा तस्मिन् ॥ अथ वंजक माह शीतस्य शक्तिः ॥ शीतस्य शक्तिं वचनं वंजक मित्यर्थः ॥ यद्वा जकणंतरं ॥ तत्र स्पशं वचं
 धिया सावति व्यापकमत उक्तं शीति शीता आप इत्युक्ते सामानाधिकरण्यात् ॥ गुणगुणिनो रनेद नमः स्यात् ॥ तद्विरणाय
 स्पशंति ॥ एवं शीतस्य शोथामिति बहुव्रीहिनेद प्रततिनेद नमोऽनवतीति न च वंदे ॥ ॥ निव्याप्तिः ॥ तत्र हि चंद्रमंजला
 रं न का जयवोपष्टं न क जलावयवगतं ॥ तं संयुक्ते समवायात्प्रतीयते ननु स्वाभाविकं शिष्यां न वोऽष्टोदके
 व्याप्तिः ॥ तत्रापि वक्षिस्म्यरे न तस्यान्ति न वा तु ॥ बलवत्सजातीय संबंध स्यात् ॥ ॥ एवं तेजो जकणोपि दृष्ट्या न व
 तेजो जकणं वंदं स्तुवत्वादि ॥ व्यापकं चंद्रं वंजकस्य शान्तिस्तस्य स्तुवत्वादि पापे वस्य शान्तिस्तस्योक्तस्य श
 स्य स्यात् ॥ वायु वजाति वंजक माह ॥ अरूपे इति ॥ अरूपस्त्वश्वि वंजक मित्यर्थः ॥ यद्वा जकणंतरं ॥ तत्र स्पशं वचं धिया
 दावति व्याप्तमतो रूपेति ॥ अरूपवत्माकाशादावति व्याप्तमतः स्पशं विनिनि ॥ आकाशादित्यस्य जतिरभावोदिके कमे
 वलकणमाह ॥ शब्देति ॥ आत्मादावति व्याप्तिवारणाय शब्देति ॥ शब्दवदित्युक्तिनकोपि दोषः ॥ तथापि तस्य नादमतप्रसिद्ध
 व्यवनिशसेन गुणवत्सूत्रनाय गुणपदं ॥ तथा च तानां शब्दो गुणः बहिरिद्वियव्यवस्था हेतुवात् ॥ उपवदिति शब्दस्योक्तं
 प्रसिद्धिरिति ॥ ॥ आदित्यपरिवर्तने सूर्यपरिस्पंदः तेनोत्पाद्ये ये परचापश्चैतयो रसमवायिकारणं का जतिमं संयो
 गः तदा धारइत्यर्थः ॥ अनधिकरणं का जइत्युक्ते संनवः ॥ का जस्पद व्याधिरा बा न्यद्वा बटची नधिकरणे
 पटे ॥ निव्याप्तिः ॥ तत्र उक्तं परचापश्चैति तयोः पितृनिष्ठत्वेन का जस्य तदनधिकरणं ॥ एतावदुक्तं समवाये ॥ निव्या
 प्तिः ॥ तत आध रइति ॥ एवं कर्मणि अतिव्याप्तिः ॥ तदर्थं कारणेति ॥ तथा निष्ठतिः ॥ तस्यापि ज्ञानकारणा कर्मवाध
 रवान् ततोऽसमवायिनि कर्मणस्तु कर्मवाध रचे ॥ समवायिकारणाध रवो नावां चान्न दोषः ॥ ॥ असमवायि

पापव
किं
हृयंत
यस
नद
माव
वि
तव
य
शुमि
के
व
ग
श

मित्रता

प्रिया

हेतुत्रैपि जगतामाधरणाकारणं संख्याया इति सिद्धं ॥ ७ ॥ परिमाणं लक्ष्यति परिमाणं चेति संख्यासमवायिकारणक
न्यपेक्षाबुद्धसाधरणाकारणकारणवृत्तिगुणवसाक्षाद्वाप्याजातिः परिमाणं जातिव्यं कमाह मानेति मानमिथ्या लक्ष
णपक्षे व्याख्यानं पूर्ववत् ॥ ८ ॥ पृथक् लक्ष्यति पृथक् चेति अपेक्षाबुद्धसाधरणाकारणकसमयवृत्तिगुणवृत्ति संख्या
वृत्तिजातिः पृथक् तद्वत्तकमाह पृथक् चेति पृथक् व्यवहार इदमस्माद्युक्तित्वेन रूपः ॥ संयोगं लक्ष्यति संयोगचेति
इत्यासमवायिकारणगुणवृत्त्यंतानावाप्रतियोगिगुणवातांतरजातिः संयोगं तद्वत्तकमाह अतिव्यति ॥ लक्ष
णपक्षे समवायेति व्याप्तिवारणयानित्यपदं रूपोदितद्वारणस्य संबंध इति विभागं लक्ष्यति विभागचेति क्रियासमवा
यिकारणकद्विष्टं ॥ वृत्ति संयोगवृत्तिगुणवसाक्षाद्वाप्याजातिविभागं विनक्तव्यवहार इदमस्माद्विक्तमिति प्रत्ययवा
पदे शि ॥ ७ ॥ परत्रापरत्रे लक्ष्यति परत्रेति अपरत्रे गुणवृत्तिगुणवृत्ति संकलपरत्रे वृत्तिजातिः परत्रं परत्रावृत्ति संकलापरत्र
वृत्तिजातिरपरत्रं परापरव्यवहारो वृत्तनुगुणदो सन्ति कष्ट विप्रकष्टयोश्च परापरप्रत्ययवापदे शि ॥ लक्षणपक्षे व्याप
तिः पूर्ववत् बुद्धि लक्ष्यति बुद्धिचेति सख्यावृत्ति संकल बुद्धिः ॥ वृत्तिजातिर्बुद्धिः एवमुक्तं चापि जातयुक्त्याः लक्षणपक्षे
आत्माशय इत्युक्ते सख्यादावति व्याप्तिरत आह प्रकाश इति वक्ष्यादिप्रकाशे तद्वारणयात्माशय इति ॥ सुखं लक्ष्यति सु
खचेति लक्षणपक्षे वेद्यं सुखमित्युक्ते दुःखतसाधनादिप्रसंगः ॥ तदर्थमनुकूलेति एवं सति सुखसाधने प्रसंगः ॥ तदर्थमनुपा
धीति ननु पाधि च मनस्यद्वारकत्वात् सुखसाधनं तु सुखदारेणैवानुक्तं न मिति नातिव्याप्तिः न हि वंदनं निदाद्वे सुखसाध
नमिति हेतुं तं शि शिरोः शीतान्नं नोपनुजिष्यते दुःखं लक्ष्यति दुःखचेति लक्षणपक्षे सुखादावति व्याप्तिवारणाय
प्रतिकूलेति दुःखसाधनं हि कंटकादितद्वारणाय ननु पाधीति दुःखसाधनं तु दुःखदारेणैव प्रतिकूलमिति ना
प्रसंगः ॥ विषयविद्येः संपादिरपि आद्यमाणावात् तेषां तस्य प्रतिकूलत्वाद्दशनादिति ॥ इहा लक्ष्यति इहा चेति अथ
प्राथयिते इत्युक्ते अहो विद्वानिति तस्य नावः अर्थि च प्राथयितव्यं तदेव लक्षणं स्वपुण्यस्यासातयुः स्पष्टं ॥ अथ
नातिजननः स एव आत्मा स्वपुण्यस्य स तथा कौश्लप इत्यर्थो प्रज्ञे जनात्कथं यथा कृतं वक्ष्यादावप्यस्तीति गुणरकरणा

यो यति समये विभाग प्रागभावकर्मणोः संबन्धस्तदा धरका जज्ञेण इति । अथ वा का जो पध व्यापक
 का जो पधिः ज्ञेण इति । ज्ञेण मात्रावस्था यि कर्मणि कर्मपि प्रसंगादुक्तं । स्थिति ज्ञेयति स्थितिरिति किं
 उत मानवः प्रतः प्राह तत्रेति प्राक् संबन्धो यं स्वस्य बटादि कार्यस्याभावस्तै न रहितं यत् स्व रूपं
 द्वयं वर्तमानवमिति । स्व रूपवत् वर्तमानवमित्युक्ते विनाशोऽतिव्याप्तिरतोऽभाव रहितेति यस्य
 कस्याप्यभाव रहित स्व रूपवत् विनाशोऽप्यस्तीति ततो वक्ति स्येति विनाशोऽस्याभावां तशः भावान् दो
 षः । एवं यो यतिवति व्याप्तिरतो वदति प्राक् संबन्ध इति । उच्यति स्तु सकल कारणयोगपदार्था साव
 र्त्तमानवत्वादेः प्रागभावमिति वेति न प्राक् संबन्धस्याभाव रहिते मतिन दोषः । वर्तमानवस्य स्थिते वा
 ज्ञेणान्तरमाह स्व कार्येति । प्रागभाव संबन्धवत् विनाशोऽप्यस्तीति कार्यपदं । एवमपि विनाशोऽत्यन्तो वा तिव्य
 त्तिरत उक्तं स्येति । स्व रूपवत्त्वादेः कार्यरूपादिति तस्यागभाववत्त्वमित्यर्थः । उच्यति विनाशोऽस्तु स्व निष्ठकाय
 नावत् न तस्यागभाववत्त्वमिति नावः विनाशोऽज्ञेयं स्पष्टं नित्यज्ञानादिमवात्परमात्मनोऽज्ञेयं स्पष्टमि
 ति मवा जीवस्य ज्ञेयमाह शरीरेति । शरीरेऽतिव्याप्तिवारणाय शरीरसंबन्ध इति । शरीरसंबन्ध इत्युक्ते
 गगनादिततो ज्ञानवत्त्वमिति । प्रत्यामेति प्रत्येकमात्मनि समवेतौ यौ धर्मौ धर्मौ तस्यानुपग्रहीतव
 स्वीतेतव प्रत्यात्मनिष्ठवमित्यर्थः । उपग्रहीतव प्रत्यात्मनिष्ठवमित्युक्ते यद्वृत्त्योपग्रहीतवस्त्वा
 दावतिव्याप्तिरतोऽधर्मेति एवं च नारकशरीरे ततो धर्मेति धर्मोपग्रहीतवमित्युक्ते देवादिसा

मित्रत्रय

34

शरितस्य केव लधने लोत्त न चातुः प्रतोऽधर्मेति धर्मो धर्मयोरेवाभावात् धर्मो धर्मो पण्डितवमसंजवी
त्यतः प्राहुः प्रत्यात्म समवेतेति एकः सुखीः प्रपरोदुःखी सुखदुःखयोः प्रत्यात्मनियतत्वात् तकारणत्वेन
धर्मो धर्मो विप्रात्मनुपगंतव्यवित्यर्थः। सितव्यं पुत्रपयिता न तत्र जातिगोत्रिमेव लक्षणं जातिश्रुति
जाति स कलसितवृत्तिरूपत्वात् तत्र जातिः सितवृत्तिरित्युक्तं संयोगनेदं लक्ष्यतिकर्मा समवायि
ति॥ संयोगत्रसंयोगेऽतिव्याप्तिवारणाय कर्मेति कर्मा समवायित्युक्ते विभागेऽतिव्याप्तिरित्येव तिसंयोग
गइति संयोगात् समवायिकारणः संयोगत्र इत्युक्ते पट्टादावतिव्याप्तिस्तस्यापि तत्र संयोगात् समवायिज
नोत्वात् प्रतः संयोगइति संयोगमात्रः कर्मज्ञोपि न वतितद्वारणाय संयोगात् समवायितीति एवं विभा
गतलक्षणेपि दृष्टव्यं व्यावर्त्ती आदित्यस्य परिवर्त्तनं तपनपरिभ्रंशः तेनोत्पाद्यमिति विग्रहः। दिक्तेऽतिव्याप्ति
वारणाय आदित्येत्यादि आदित्यपरिवर्त्तनोत्पाद्येदिगादित्यसंयोगेऽतिव्याप्तिवारणाय परचोपरवे
आदित्यसंयोगात् उत्पाद्यं त्रपाद्यपि न वति प्रतो वक्ति परचा परवेति का लक्ष्यतेऽतिव्याप्तिवारणाय आदित्येत्यादि
बुध्यवांतरनेदात्तलक्ष्यति नावनेत्यादिनावक्ष्यमाणेषु सर्वत्र धर्मपरं लक्षणं दृष्टव्यं लक्ष्यनिष्ठत्वात् नावनासं
रः प्रसाधारणं कारणां यस्य तत्रथा तत्र तत्त्वानं वेति विग्रहः। ज्ञानं सृष्टिरित्युक्तेऽनुभवेऽतिव्याप्तिवारणतो
साधारणकारणेति। एवमप्यनिवृत्तिः अनुभवस्यापि प्रमाऽप्रमा स्वरूपस्य गुणदोषा साधारणका
न्यत्वात् प्रतो नावनेति नावना व्यवहारेऽतिव्याप्तिवारणाय ज्ञानेति नावना कारणां ज्ञानं

॥ अथ विवेचिष्यामि विद्यादावतिव्याप्तिवारणाय पार्थिवेधनमिति ॥ एधनं द्वापकं एवं चोदयेति व्याप्तिवारणाय मात्रे
संनयः ॥ ततो बहुव्रीहिसमासज्ञापनाय तेजःपदानां वे निष्पादश्च पत्तिन्यायेन कर्मधरय एव स्यात् तथा सा
श्रूयते तत्र संदेहः ॥ निष्पादानां च पत्तिन्यायमिति निष्पष्टीतं ॥ उत निष्पादं च तं च पत्तिन्यायेन कर्मधरयः ॥
तत्र पूर्वपक्षः षष्ठीसमास एवेति तथा च सति निष्पादानां स्वामी कश्चित्प्राप्तविद्यो ब्राह्मणादियोजनीयः स च कर्मिण
धिकारी प्रपिचान् समर्थवान् विद्वत्तान् अप्युदस्तवाञ्च कर्मधरयेत् ॥ अनधीतवेदः ॥ तदधिकारवाच्यः ॥ तच्चायुक्तं
अपसृडाधिकरणविरोधात् ॥ तन्निष्पाद इत्युच्यते ॥ षष्ठीसमासप्रयत्ने षष्ठीर्षेऽनङ्गत्वात् ॥ अङ्गत्वादिनव्याह
यि निवृत्ता षष्ठी बोधार्थं ॥ नोपस्थात्वात् रूपतया बोधकत्वात् ॥ कर्मधरयेत् न नङ्गत्वादिना यायाः
अथ माणात् सामानाधिकरण्यं श्रुतिर्बलाय स्यात् ॥ अथ मपदस्योपरित्वापिन विनक्तिः ॥ श्रूयत इति चेत् ॥ न
अनेदेहि विरोध एव विरोधयोरिति व विनक्तिः ॥ साम्प्रयमाण उच्यते तत्र संबध्यते ॥ न तो नाश्रुत विनक्तिक
व्यनापातः कर्मधरयो ॥ च मते वस्तुता षष्ठी कथनाया ॥ ततो गोरवां नवाध्ययना नावादनधिकारे निष्पाद
स्य एतद्विधिबलादेव एतदिष्टियावदपेक्षितपठनानुज्ञाना यथा वषासुरथकारोऽग्निमादधीतेत्य
त्रा नवापसृडाधिकरणविरोधः ॥ तस्य निष्पादश्च पत्तिन्यायमिति रिक्तविषयत्वेनापि पर्यवसानात् ॥ सामान्या
तु विरोधस्य बलाय स्यात् ॥ तस्यानु कर्मधरय बलात् च पत्तिन्यायेन निष्पाद एव निश्चिष्टः ॥ यजेतेति सिद्धं ॥ या
जुतस्य हविचेन प्राप्तवान् याजयेदिति विनक्तिपरिणामात् ॥ तेजो दिव्यमित्युक्तेऽनो मादावतिव्याप्ति
रतेजलेधनमिति ॥ एवं चोदयेत् ॥ प्रतउक्तं मात्रेति ॥ शेषं पूर्ववत् ॥ पूर्ववत्तया नूनयोरतिव्याप्ति

श्या
या
प्र
धिः
सा
ति
चार
ति
न
५
२
वा
६
३
५

भित्तना

सुखादावप्यस्ति नष्टापि तन्मयं सद्यः च ध्यानाश्रययो रनतरत्रे सतीति विविक्लमित्यदो
षः । तत्रायोगव्यवच्छिन्नबन्धिदा योगव्यवच्छिन्नबन्धपरश्चिवर्तते इति तद्धारणाय प्रमेति प्रमाप्र
माणमित्युक्तै फलेऽतिप्रसंगः । अतो योगव्यवच्छिन्ने तिप्रत्यक्षे लक्षणं सुगमं तद्देहमाहुतं
जेति अनुमानं ज्ञेयं । अनुमितिर्विनिर्वायेति व्याप्तिवारणायानुमितिर्ननुमानस्य ह्यभावे
तज्जेति व्याप्तिपक्षधर्मतायां विशिष्टं यद्विज्ञेत स्पृहा नमित्यर्थः अनित्यशब्दः शब्देष्वदि निश्चरूपादि
द्धौ प्रतिव्याप्तिवारणाय पक्षधर्मतां विशिष्टेति अनित्यः शब्दः प्रमेयत्वात् इत्याद्यानि कांतकदास
यथाहीति व्याप्तिविशिष्टं लिङ्गज्ञानमित्युक्तैऽनित्यः शब्दः सामान्यवत्वे सति चाहुषत्वादिति विशेष
सिद्धोत्र संज्ञोऽतः पक्षधर्मताति। व्याप्तिरूपं यतिव्याप्तिश्चेति यः कश्चन संबध्यो व्याप्तिरेव तात्पर्यत उक्ते वा
पक्षस्य व्याप्यधिकरण इति व्याप्यमधिकरणं यस्य स तथा साध्यसाधननिष्ठ संबंध इत्यर्थः । एवं च सोपाधिके मि
त्रातनयत्वादिके संबंधेति व्याप्तिरतउपाध्यनाविशिष्टेति व्याप्यव्यापकाभ्यां साधनत्वसाध्यत्वान्नमतधामि विवे
किता पक्षधर्मतामाहुपक्षधर्मतितिपक्षसंबंधः पक्षधर्मत्वमित्युक्तै पूर्वतवादावतिव्याप्तिरतो व्याप्यस्येति व्यापक
व्याप्ययोर्लक्षणमाहु व्यापकमिति सुगमं उपाधिजन्ययति उपाधिश्चेतिः प्रस्योदाहरणं मित्रायाः सप्तमः पुत्रः स्या
मोनविउमर् इति मित्रा पुत्रत्वात् परिदृश्यमानमित्राषट्पुत्रवंदितिः अनुमाने शाकाद्यनपरिणतिनेद उपाधि
उपसमीपस्थे साधने स्वधर्मव्याप्तिमादर्शनीत्युपाधिरित्युच्यते । यथा यजपारुमुमुं स्तसं निश्चितम्

[illegible]

यवत्रादित्यत्र तत्कृतं मुपाधिस्पातसाध्यसमवायिवात् ॥ १७ ॥ ॥ तत्कृतं साधना व्यापकत्वे सतीति तत्कृतं च
 सावयवव्यापकमिति न साधना व्यापकमतो नोपाधिः ॥ १८ ॥ ॥ तत्कृतं उपाधिः कथं हे वाचासः भाषिपक्षे
 तत्कृतं योरन्यतमस्या विवदनात् अथाविद्वान्ति कां निकाः सां व्याप्तिविद्वदने तथा तत्कृतं न परिणामसा
 द्भावमात्रेण मित्रा पुत्रवृत्त्या मवयो व्याप्तिविद्वदिति न वतिन ह्यन्यस्य साध्य व्यापकत्वे साधनं व्यापकत्वे
 के ॥ ॥ न्यस्य साध्य व्यापकत्वे विवदं निप्रसं जातं नाप्यसिद्ध का जात्ययापदिष्टवत्यक्षधर्मता विवदयते उपाधि
 सत्रेपि मित्रा पुत्रवृत्ते तोः पक्षनिष्ठत्वात् ॥ ॥ ततो नायं दोष इति चेत् ॥ ॥ मेवं ॥ ॥ व्याप्तिवारेणावकत्वे नोपाधि
 दीपितान् तथा हि साध्यस्य व्यापक उपाधिपक्षाद्यावत्मानः स्वभावात् साध्यमादाय व्यावर्तितव्यापकनिवृ
 त्तिव्याप्यनिवृत्तशक्यकत्वात् तथा च साध्यभावावतिपक्षे विपक्षे रूपेव तमानो हेतु व्यतिचारो न वतिन दु
 र्गमव्यतिचारो न यं कुर्वन् उपाधिर्याति दोषतामिति व्यतिचारो न यस्त्वेवं ॥ ॥ यं हेतुं साध्यं व्यतिचारो
 साध्यव्यापको कश्चिपाधिव्यतिचारिवा न्येय व्यापको व्यतिचारो सत व्याप्य व्यतिचारो यथा दृष्टिबीजव्यापक उ
 इति ॥ ॥ व्यत्यव्यतिचारो गुणवादिः दृष्टिबीजव्यतिचारो सामान्यतः विवोपतस्तु मित्रा पुत्रवृत्त्या मवयव्यतिचारिवा का
 द्यनपरिणामे न व्यतिचारिवा न प्रमेयत्ववदिति विपक्षे बाधकत्वं ॥ ॥ शाकाद्यनपरिणामनरूपामत्त
 यो विद्यमाना साद्यैव कार्यकारणभाववगमात् कारणाभावे कार्यरूपमत्रा संभवः ॥ ॥ पक्षो हेतुमित्रा पुत्र
 साध्यनपरिणामे न निप्रयेपि साधना व्यापकत्वे संदेहाद्भवत्येव संदिश्योपाधिः ॥ ॥ एवं निप्रिद्वयना क्त्वा

श्रीवाऽ

त्रैधनवाद्ये होयाः इत्यत्र मतिविस्तरेण ॥ ॥ केवला न्वयिहेतुं लक्षयतिपक्षः व्यापक इति पक्षव्यापकः केवला
 न्वयत्युक्ते केवलव्यतिरेकिणि प्रतिव्याप्तिः स्पातदर्थं सपक्षस्य शीति एव मुक्ते धूमानुमाने न्वयव्यतिरेकिणि
 ॥ ॥ ततो विपक्षस्य इति विपक्षस्य इवेवोक्ते सर्वलक्षिकं सवात इति अनध्यवसितेऽनः विसपक्षस्य शीति विप
 क्षस्य सपक्षस्य शी ॥ ॥ मुक्ते राक्षो निधेयश्चाक्षुषा तद्वदिति अत्रा नोवतिपक्षव्यापक इति वाक्षुषव
 स्यपक्षनिनिष्ठत्वा नावान् दोषः व्यापकपदेने व अत्रिधेयः वाक्षो वक्षीमकत्वादिति न गसिद्धोपि कदापि
 एतः त्रितयोक्तो वक्षि नरमुष्णः पदार्थवादि ति बाधितेऽतिव्याप्तिरतोऽबाधितविषय इति एवमत्रिधेयः
 शब्दः प्रमेयवा त अनत्रिधेयः शब्दः आवरणत्वात् व्यतिरेके वेटवदिति सप्रतिपक्षेऽतोऽसप्रतिपक्ष इति
 ॥ ॥ केवलव्यतिरेकिणं लक्षयतिपक्षव्यापकः सपक्षस्य इति विपक्षव्यापक इति केवलव्यतिरेकीत्युक्तेऽन्यथा
 तिरेकिणि ॥ ॥ तः सपक्षस्य इति एतद्वयोक्तो वेदः सर्वज्ञवत् कश्चाक्षुषा तद्वदिति सपक्षवत् को न न वति सवाक्षुषो न न वति
 यथा आम्ना इत्यसिद्धो ॥ ॥ तः पक्षव्यापक इति पक्षव्यापक इत्युक्ते केवला न्वयिनि ॥ ॥ तः सपक्षस्य इति इतद्वयोक्तो सर्वम
 तित्वं सवादि तत्र ॥ ॥ ततो विपक्षव्यापक इति अयं उ विपक्षव्यापक इति न्वयि दोषाद्यतः विपक्षव्यापकः सर्वस्य पक्षो हे
 तवात् एतन्नयोक्तो सर्वकार्यप्रधानज्ञं कार्यवा दिति प्रत्यक्षादि बाधितेऽनुमाने प्रसंजोऽतोऽबाधितविषय इति
 एवमपि सर्वकार्यं सर्वज्ञं कार्यवा दिति किं गगनवत् सर्वकार्यं सर्वज्ञं न न वति प्रमेयवा दिका श
 वदिति सप्रतिपक्षेऽतोऽसप्रतिपक्ष इति ॥ ॥ ॥ न्वयव्यतिरेकिणं लक्षयतिपक्षेति पक्षव्यापक इत्युक्ते केवलव्यति
 रेकिणि ॥ ॥ तः सपक्षस्य शी एतद्वयोक्तो केवला न्वयिनि ॥ ॥ ततो विपक्षव्यापक इति केवलव्यतिरेकिणि विपक्षव्यापक

भा

नद्यादिति विपक्षाद्यादृशइत्युक्ते पुनः केवधयतिरेकिणि अतः सपक्षस्यतीति एतद्वयक्ति शब्देनित्याहुषके सति सामान्य
 वत्रादितिनत्रासिद्धनेदे अतोवक्ति निपक्षवापकइति एतवयक्ति परमाणवोऽनित्याः मूर्तकृतवददिति अत्रयवतिरेकिणि
 निष्ठाहकमानवाधितेऽतोऽवाधिते ति एवमभिनाहोऽनित्याः कार्यवत्तु शब्देनित्याः आवशात्ताइति सप्रतिपक्षेऽतोऽसप्रतिपक्षे
 कइति ॥ पक्षवापकयादिज्ञानायपक्षवित्तुमाह संदिग्धेति संदिग्धसाध्यस्य तस्य नोवस्तुवतेन इहं नूनजदोहनीया
 संदिग्धसाध्यवानुमात्रइति अथीऽप्राप्तवदवावतिवापनमोविशिनष्टि साध्यविति एवंचसपक्षे तस्यापि साध्यवतउपात्रवा
 तइहं नवेहनीययामउवथस्योक्तवातुः मतः संदिग्धेति संदिग्धेनोपात्रवस्थाप्यावतः साध्यवनेति ॥ अधिकरणस्यपक्ष
 केवमित्युक्ते विपक्षेयस्यकस्याप्यधिकरणेऽतः स्याथेति एवंचपक्षेऽतो निश्चितेति निश्चितंयस्यवद्विप्रवादि तस्याधिकरणमाध्य
 रः सपक्षइतिथीनिश्चितंयस्यवद्विप्रवादि तस्याधिकरणमाध्य रः सपक्षइतिथीनिश्चितंयस्यवद्विप्रवादि तस्याधिकरणमाध्य
 तः ततः स्यामप्येति एवमुक्ते वद्विप्रवादि तस्याधिकरणमाध्य रः सपक्षइतिथीनिश्चितंयस्यवद्विप्रवादि तस्याधिकरणमाध्य
 युतस्यविपक्षेनोपपत्तिरिति तत्रातिव्याप्तिस्तदर्थनिश्चितेति पक्षादातां त्रयाणामपि तत्रेननिश्चितानां एकानुमितिजनकत्वासाध्य
 नाववनेननिश्चितेविपक्षेइत्यर्थः अथैपमनुमानंश्चायंयशब्द इदमनुमानं पराधमिति अथीऽप्राप्तवदवावतिवापनमोविशिनष्टि साध्यविति
 ननुशब्देनानुमानं जिगृहसधनमंतरेणप्रमाणकत्वात्प्रत्यक्षवदित्याहंवाहं स्यादइत्युपात्रातिशब्दाहुमानवत्तुतः अनुमा
 नविषयत्वेनाविनाभावोपजीवकत्वेननेत्यवयवः अनुमानस्यविषयः पक्षेऽतः स एवविषयोयस्यशब्द स्यात्तस्यनावस्तुवतेने
 त्वर्थीइतिइतीयातथाचशब्दोनुमानंप्रमाणावैसतिपक्षेविषयत्वादनमानवदित्यर्थी तथाशब्दोऽनुमानंअविना
 भावोपजीवकत्वादनुमानवत् अविनाभावमुपजीव्यतायविनाभावोपजीवकः कथमिति चेत्तुइहं अप्रिकीर्तु
 इत्यातुस्वर्गकोमइत्यत्र एतानिपदानि स्यास्मारितायसंसर्गज्ञानवत्कारिणि ॥ अकांकायोज्यतासन्निधिम्

भा

नयद्वौणा माक्षेयादिपदवत्पदार्थसंसर्गोक्तिकार्यः सवाविनाभाववत्तेनेवलिङ्गहूयेण शब्देनावगतः ॥
 शब्देनुमानमेवेत्यर्थः तथाचलिङ्गहूयेतौवशब्दस्यार्थगमकत्वात्पूर्वपक्षेहेतुरसिद्धइतिदृष्ट्याप्रतिज्ञाद
 नांजहणमाध्यातत्रेतिवचनंप्रतिज्ञेयुक्तेबटइतिवचनेऽतः पक्षेतिपक्षधर्मविवनहेतुरित्युक्तेपवतोवद
 किनिसाध्यस्यपक्षधर्मतावचनेऽतोलिङ्गस्येतिशेषंरविवत्प्रतिज्ञाकावतिव्याप्तिवारणयदृष्टंतेति
 एवंचतथाजोस्तथाजवयइत्यादिप्रसंगस्ततोऽनुमानावयवचेसतीतिज्ञातवांजिगस्येतिवा नुपंगनी
 पशमश्नुतायलिङ्गपशमश्नुविद्विवाप्यधमवानयमित्योद्विवाधुन्निःस्पष्टलिङ्गसंबंधेनतस्यादित्येवदृष्टे
 प्रयुक्तंनिश्चितसाध्यवचनंजिगमनमित्यर्थीप्रतिज्ञायापतिव्याप्तिवारणायनिश्चितेयादिप्रयुक्तंवेसमन्तिवने
 कृतं ॥ ॥ हेतुनासंज्ञकयति ॥ अंगविकल्पमिति ॥ अंगानिपक्षधर्मवादीनितित्विकल्पतइदितमित्यर्थः
 अनिश्चितवस्थाप्यादावप्यस्तीतिद्वारणायपक्षधर्मत्वेनेतिक्वचिद्विजगत्तेनेतिपाठः तत्रापिपक्षधर्म
 निवेयथीपक्षसपक्षस्यहीनमनिकांतिकेप्यस्तीतिदर्थमात्रेति ॥ अतिकांतिकान्धवसितप्रकरणस्य
 मानांसंदेहकार्यकइवेनसंदिग्धवपदेशंविधायत्रिधनयुगपदेवजकयतिसाध्यस्येति साध्यवस
 ध्यानावस्थासाध्यस्यससाध्यतदनावसाध्यः तस्यनावस्तुवत्तुवद्विद्वेसदनुमानेचातिव्याप्तिवा
 प्तिवारणायउचयसाध्यवमुक्तं तत्रप्रमेयवस्थापि कांतिक ॥ ॥ स्यासाध्यतदनाववद्विचि
 तोनयसाधनसंनवात ॥ अनध्यावसितस्यपक्षमाचहृतिनेनोपय साधनसंनवातप्रकरणस्य

संज्ञाधत्तदभावयोः समवेतो न यथा धन संज्ञातुत्राणां न यथा धत्तमपतर निरुध्या नावदेव सं
 दिष्टं अपरं स्वयमूह्यं विस्तरजिया उ नोपते क विदितिका निका नध्वसितयोः इयक् नदरा
 दृश्यते तदा संदिष्टं व शष्टे नो सप्रतिपक्ष एव आह्वः इव पाठ एव तु सावत्रिकाः टीकां तस्मै समत
 तिवाधं ज्ञयति उपजायेति उपजायेन अधिक् बलेन निश्चितः साध्य विपरीतः साध्य नावो यस्मै
 तस्मात्तावत्तत्तत्तालाययापदिष्टं व जित्य धी साध्य विपरीतत्वेन संधिदिष्टे पर्वते पस्ती निस
 उमाने प्रसंजया रणाय प्रमातो रति सप्रतिपक्षे तद्वारणाय उपजायेति तर्कं ज्ञयति न
 निष्टेति अनिष्टं तद्वापकधर्मा नावात्तु पंतु प्रसंजनं तर्क इयर्थः वंचो रः स्तु मपि ति
 इयादि मता कुत्रायां तद्वारणाय व्यापकं ति मरु ह दे वक्रि तस्ति धू मोपि ना सि इ यादि प्रसंजनैति
 प्रिवारणायानिष्टेति प्रसंजनं ज्ञयति उ मवेनेति उ मवे समान देश का ला व र्ण्ये म ना वयो व्यति न व
 तिया न त्रय यथा वक्रि नस्ति तत्र द्वा धूमो नास्ती ति प्रतीयते एवं ना वयो मो धु उ मवेने दे उ नाय म्म ना व वचनं प्र
 क्ता ना वा व वचनं तस्मै संजन मित्यर्थः ए व मुक्ते यथा धर्मे न स्यात् तद्विज्ञ जं न स्यात् इति वचने ततः स्तु मवेने ति व्याप्या
 वारोपे व्यापका ना वारो पः प्रसंजन मिति र ह स्यात् प्र ना व योः प्रत्य ना व वचन मिते तद्वा ड्या नि प्राये ण वक्तु तस्मै
 यदि पातं जं परमं त र ध क्तु न किं तदवदिष्टं मा मपि दे ह द्दि या दि ना व यो रपि प्रसंजन स्पष्टं चोदिति स्तु जं ज्ञयति
 निदिति निदोषेण दुष्टं यदं करेण मनस्तज्ज्ञानं स्व प्र इत्यर्थः जागरेद्यदि ज्ञानं कदा सायांतः कर ले ति जाग्रदुत्वा
 दि ज्ञानं को साध दुष्टे ति जाग्रदना न च म क्क साय निदिति किं निदना मेत्याह योजे ति योगा न्मासेन जनि तो ध मी योग

नाना नु र्हात स्या स ह त स्य मनसो निरिदिये त्रदे शो वा हो दिय संवेध रहिते स्तु जे य त्मानं च निदित्यर्थः समा धा व ति व्याप्ति वारणाय
 ययोग ज्ञय मनि कु र्हात स्येति आग्रहं निर्विकल्पकं इत्युक्ते च मो तो व स्तु पदं एवं च सविकल्पक प्रमाया मतो मा त्रेति इति यादित ह्योर
 करेणाय ग्रह समिति निर्विकल्पकं तद्वारणाय विनिष्ट पदं वस्तु ग्रहं प्रमनिष्टे मुक्ते अनिज्ञायामुति व्याप्ति स्तो इति यादि उ नरे व क मुद
 त्रयं स्तु ग म् इह न म्म ह्म क्क साधि व क्तु ह ज्ञेयं स्पष्ट मिति म्म प्र न ध व स्या य ज्ञेय नि प्र ना जि गिते ति प्र स्पष्ट उ नय को टी य स्या न्ना य
 वधा र ण स्या ती न स्य सो न व धा व सा य इत्यर्थः ननु कोटि द्वयं च ध र व ना स्ती ति तयो र्ज संति सं शयो त न्निानुपपत्तेः अनव ध्या
 रणं ज्ञानं स्तु ग्गु पुरुष संदेहे ति व्यापकं मतो ना जि गिते ति स्तु र्ग जे दो ज्ञय नि प्र य त्ती त्याये ति प्र य त्ती त्याय साधने क क्क वेदः ह
 नितदधी नंत ज्ञ म्मि न्य धी स्तु खं सां सा धि क्क म्मि न्ये प रानि म ते ति स्तु खे नः साधने ति ए व मुक्ते स्तु ग्गु त प्र य त्ती ति इहा मा ना धि
 नंत त साधने चेति विग्रहः साधन साधनं इहा साधन साधनं व सां सा धि क्क म्म स्ती ति तद्वारणाय प्राप्ते ति प्र व र्णे दे ज्ञय ति सां नि
 दिक् च मिति स्तु ग्गु मं ल स्या द्वां ड व न्मि न्य न यत्रापि संबध ना येति प्र न व ग ज ना नो क्यो न प्र संज ा त्रे ज ना व ना ज्ञे यो स्तु ग्गु म्मि न्य
 पाद को गुण इत्येकं स्ति पादकः संस्कारः स्ति तस्मात्पादकः इत्यप रं ति वि न न्य ज्ञे रा द्वां ड इष्ट यो इत्येतद्वारणाय गुण इति वा संस्कार इति वा वि
 शेषः इति पादकः संस्कार इति तस्मात्पादक इति विनाः स उ वेष्ट न ज न के व्यापक इति उ चे र्णायः स्या त्स्ति त्पाद को गुणः स्ति त
 पक इत्येकं ज्ञेयं विना जे न इष्ट यो इहा द्वां ड त र जे दाना म क्क ता नि ज्ञे रा नि स्तु प नि इत्ये व इष्ट यानि गुणा ना क्क म्म पाद
 बोदि न क्क यति प्र व्या प क चादिना समानो दे सो य स्य त स्य ना वः सादि श्पं ए क नि ष्ट व मिति यावत् सादि श्पं ए पर सा दि व र्ते ती इति
 भावेति प र यो ना व सादि श्पं ए व स्य त त इति अतः कं चेति एक स्मिन्ने वा श्रये पं गु ना संयोगः तद ना वो व र्ते त इति सं
 ७ ७ ७ व्यापकः एवं विना जे न्मि न्य पुष्ट यो व्यापक व ल क्क म्म विदि ता दि त्रयं स्तु ग्गु म्मि न्य ना तु पा ध्यो ल क्क म्म ति
 धा नि धा धि क मिति वा ध क्क उ उ यते ॥ ७ ॥ यत्ने र्देः स्तु ज्ज वं संस्कारे न व स्ति ति रूप हानि र संवे ज्ञे ना नि बा ध क सं प्र इति वा
 ना व नी कि र सा व ना सा र्थे ना क्क र्देः सा का शा दि उ म्म वं ह क्क वे क र्वा दो सं करो न्त व र्ते त या दि त था दि क्त वं ७ ७

स्त्रातिनेषा मधिकरणचंनवाहयते। यदा संयोगसमवायसंबंधानामेवाध्वरत्नमधिकरणचमतः सोम
तदोपचारिवृत्तेवेतिनकचिद्विषयः॥ प्रत्यासत्तिप्रसंजनबुद्धिश्चेत्विचित्रंलक्षयतिसकलेतिब्रवादावतिव्यापि
यसकलेति॥ संयोगो नामयुतसिद्धिरनस्तौलक्यतिविव्यमानयोरिति। एषश्चिद्यमानयोः पदार्थस्याः कुंमबद
रिवसंबंधाद्युतसिद्धिरित्यर्थः। तत्रतियोगिचेनायुतसिद्धिलक्षयति। प्रविद्यमानयोरिति। एषकुविद्यमानयो
र्थः। एषकुपदाभावेऽसंभवः स्यादतउक्तं। प्रयुतसिद्धिरएषकुसिद्धिरिति। आधारेत्यादिस्वरूपकथन
स्त्रं सुबोधमित्येकं किंतु तृणास्त्रमित्यतः। आह साधनेति साधनस्य सुखदुःखाभावस्य प्रयोजनियुक्तं। यः
निधायकं त्रास्त्रमित्यर्थः। तथा हि अग्निष्टोमे तस्वर्गं भूकामो यजेतेत्यादिना यागस्य स्वर्गादिसंबोधनो
क्तसाधनप्रयोजनियुक्तं त्रास्त्रमित्यर्थः। तथा चोक्तं प्रहृतिर्वानिहृतिर्वानित्येन तत्केन वा। पुंसां चेत्तोपमि
ततः। अत्रास्त्रमन्त्रिधीयत इति शास्त्रचं हितमाह साधनत्रादि॥ अंशस्य नामधेयं कुर्वन् अंशमाशास्त्रो स
त्रं बुद्धवत्क्राशक्रोचवात्मिकशास्त्रमलीभुक् राइति। सप्तद्वीपाय स्यांसा तथा धरापृथिवीयावद्वर्तते। य
सप्तधराधराः कुलपर्वताः पर्वतमलयादयः नावकाजमाचंद्रार्कमिति यावत्। इयं सप्तपदाधीवस्तुनं पदाष्ट
कारिकास्तु द्वाशंसायां लोटे॥ ॥ गौराष्ट्रदेशोऽखिलराष्ट्रवर्त्यः सदा करोदक्षिणं भूमिनिष्ठः। विराजते
गिरिदसानो यत्रास्ति लोकलभहृत्तलः॥ ॥ तद्देशजमायतिरेकदंभी सरस्वतीमस्तकमाधमारवाः
रादियत्तैरकाधीवृद्धी कामिनी बालसुखप्रदृत्तिः॥ २॥ माधवाख्ययनांद्रेण स्वर्गमन्त्रिणीं विष्णीं। जो
रनिवासिना। तता सप्तपदाष्ट्रसुटीकेयं मितत्रापिणी॥ ३॥ ॥ इति श्रीमाधवसरस्वती विरचि